

VIJESTI ANDRIJE DANDOLA O DALMACIJI U XII STOLJEĆU I NJEGOVI IZVORI

Lujo Margetić

I. UVODNA NAPOMENA

Već je Lucius¹ posumnjao u vjerodostojnost nekih vijesti Dandolove Kronike,² a Simonsfeld³ je u vrlo temeljitoj analizi također pokazao da se Dandolo nije uvijek vjerno držao svojih izvora. Međutim, odlučujući korak učinio je tek Lenel,⁴ koji je na nekoliko primjera do kraja uspješno dokazao da je Dandolo pišući svoju Kroniku vrlo samovoljno postupao s izvorima, te da je u skladu s tendencijom svoga djela bezobzirno prekrajavao i povezivao podatke iz starijih izvora, i to naročito u onim dijelovima Kronike što se odnose na Dalmaciju. Da je takav radikalni stav Lenelov jedini ispravan, vidi se čak i po Simonsfeldovu bezuspješnom pokušaju obrane Dandolove pouzdanosti.⁵ To je i razlog da Cessi⁶ nije u svojim radovima uopće uzimao u obzir Dandolove vijesti naglašavajući opetovano Dandoloovu posvemašnju nepouzdanost. U nas je, npr., N. Klaić s pravom istakla Lenelovo stanovište, u cijelosti ga prihvatila i istakla da, na žalost, Lenel nije našao sljedbenike u svojoj objektivnosti.⁷ Praga pišući svoju *Storia di Dalmazia*⁸ upotrebljava izvore, pa dakako i Dandola, na neprihvatljiv način, što mu je s pravom zamjereno.⁹ Pastorello prihvaća, doduše, u načelu Lenelovu kritiku, ali pokušava na razne načine »spasiti« vrijednost mnogih Dandolovih vijesti koje je

¹ I. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666.

² V., npr., Lucius, n.d., 82.

³ H. Simonsfeld, *Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke*, München 1876, tal. prijevod u *Archivio veneto* XIV, 1877.

⁴ W. Lenel, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria*, Strassburg 1897.

⁵ H. Simonsfeld, *Zur Geschichte Venedigs*, *Historische Zeitschrift* 84, 1900.

⁶ Npr., R. Cessi, *Storia della repubblica di Venezia*. Milano 1968². Usp. i Cessi'jeve članke u *Enciclopedia italiana* XII, 1931, 287—288 (Andreas Dandolo) i XXXV, 1937, 54 (Venezia); isti, *Venezia ducale I, Duca e popolo*, Venezia 1940; isti, *Venezia e Croati, Italia e Croazia*, Roma 1942.

⁷ N. Klaić, *Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća*, *Zbornik »Zadar«*, Zadar 1964, 148.

⁸ G. Praga, *Storia di Dalmazia*, Padova 1954.

⁹ N. Klaić, n.d., 148.

Lenel s pravom odbacio. Sestan¹⁰ i Pertusi¹¹ služe se Dandolom, doduše vrlo oprezno, a u najnovije vrijeme prevladava shvaćanje da Dandola zapravo i ne bi trebalo braniti, već ga uzimati i analizirati kao značajni izvor za mletačka shvaćanja XIV stoljeća.¹² Dakako da zbog toga ipak nismo oslobođeni dužnosti da ispitamo povijesnu vjerodostojnost Dandolovih vijesti.

Budući da se i u novije doba nerijetko, čak i u vrlo ozbiljnim i savjesno pisanim radovima, Dandolo upotrebljava kao važan izvor za povijest XI i XII st.,¹³ čini nam se neophodno potrebnim da se Dandoloove vijesti o Dalmaciji ponovo temeljito preispitaju i utvrdi njihova prava vrijednost, jer bez toga postoji još uvijek realna opasnost da prihvaćanje pojedinih Dandolovih vijesti urodi vrlo nepoželjnim posljedicama.¹⁴ Na drugom smo mjestu izvršili analizu Dandolovih vijesti o Dalmaciji XI stoljeća.¹⁵ U ovom radu analizirat ćemo Dandoloove vijesti o Dalmaciji u XII st. i utvrditi koje je izvore i na koji način upotrijebio prilikom pisanja svoje Kronike. Raspravljajući o vjerodostojnosti Dandola iskoristit ćemo također i za analizu drugih izvora i do sada prihvaćenih stajališta u vezi s događajima u Dalmaciji u XII stoljeću, o kojima Dandolo izvještava.

II. DANDOLOVE VIJESTI O KOLOMANOVIM OSVAJANJIMA

1. *Fedus cum Hungaris contra Apuleam.*¹⁶

a) Pod tim naslovom izvještava Dandolo o Kolomanovu osvajanju Hrvatske, njegovu ugovoru s Mlečanima i o ugarskom vojevanju po Apuliji. Vijest je uglavnom preuzeta iz Paolina,¹⁷ što se vidi iz usporedbe teksta:

¹⁰ E. Sestan, *La conquista veneziana della Dalmazia*, u *Venezia del Mille*, Firenze 1965.

¹¹ A. Pertusi, *Venezia e Bisanzio nel secolo XI u Venezia del Mille...*; isti, *L'impero bizantino e l'evolvere dei suoi interessi nell'alto Adriatico u Le origini di Venezia*, Firenze 1964.

¹² G. Arnaldo, *Andrea Dandolo Doge-Cronista u La Storiografia veneziana fino al secolo XVI*, Firenze 1970.

¹³ V., npr. J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 90, i *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia 1980.

¹⁴ S pravom se u znanosti ne vjeruje više u neku nama nepoznatu i u međuvremenu izgubljenu stariju kroniku koja bi navodno još po Simonsfeldu služila kao osnova Dandolu. V. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores XII*, novo izdanje Bologna 1942 (dalje Mur.²), ristampa 1973, E. Pastorello, *Introduzione LXXII*.

¹⁵ U radu »Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI st.«, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 19, 1980, 117—146.

¹⁶ Mur.² 141.

¹⁷ L. A. Muratori, *Antiquitates Italicae Medii Aevi IV*, 1741, 969. U tekstu smo dali točniji tekst po rukopisu Vatikanske knjižnice Vat. Lat. 1960, 233 r.

Paolino, Vat. lat. 1960

Mur.², 224 (= Mur.¹, 259)¹⁸

Hallomagnus rex Vngarie misit exercitum et occidi regem Petrum et cum nauigio Venetorum transmisit exercitum in Apuliam vbi Monopolim et Brundisium occupauit et III mensibus Apuliam percurrerit et in Dalmatiam redierit remanente in Apulia cum Venetis vngaro capitaneo pro rege.

Hoc tempore Colomanus rex Ungarie misit exercitum in Dalmacia et occidi fecit regem Petrum et per legatos suos cum Venetorum duce fedus iniit contra Normanos et pariter exercitum in Apuleam ad eorum dampnamittere statuunt; parata autem classe per Venetos, regius apparatus in Apuliam navigans Brundisium et Monopolim optinent et tribus mensibus Apuliam vastant et redeunt.

Kao što je poznato,¹⁹ Paolino je te vijesti preuzeo iz Kezinih Gesta Hungarorum.²⁰ Borbe Ugara s Normanima u Apuliji bile su već Lenel nevjerojatne,²¹ a Cessi ih s pravom odbacuje kao čistu fantaziju.²²

Preostaju nam, dakle, za analizu druga dva podatka, tj. Kolomanova vojna u Hrvatskoj i njegov savez s Mlečanima.

Ponajprije treba pokušati raščistiti kronologiju.

Lucius je uzeo u obzir prvenstveno Malaterrine podatke o dolasku Kolomanove zaručnice, normanske princeze Buzile, u Biograd na moru sredinom 1097. i o slozi između Kolomana i Almoša koja je u to doba postojala, a koja se može zaključiti i na osnovi istoga Malaterrinog izvještaja. Budući da je po ugarskim kroničarima Almoš bio u to doba dux s one strane Tise, to treba po Luciusu zaključiti da je Koloman 1097. bio u posjedu cijele Hrvatske, ali da je nakon toga došlo do svađe između braće i do ustanka Hrvata tako da je Koloman bio primoran ponovo osvajati Hrvatsku (integram Croatiam Colomanum habuisse argui debet, ob id potius, ex dissensione cum Almo fratre, Croatiam deinde defecisse coniectari potest et Colomanum ipsam recuperasse).²³ Po Luciusu je Koloman došao u ponovni posjed Hrvatske 1102, i to bilo tako što je pobijedio hrvatskog kralja Petra, kako to javljaju ugarski kroničari, bilo tako što je došlo do sporazuma s Hrvatima (vel victo Petro,

¹⁸ S. Mur.¹ označavamo prvo izdanje iz 1728, a navodimo ga zato što se ono nerijetko nalazi u našim knjižnicama, a po njemu su, uostalom, radili i svi stariji povjesnici.

¹⁹ V. npr. Lenel, Die Entstehung..., 88.

²⁰ Od izdanja v., npr., S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangalli 1849, 83 i d.

²¹ Lenel, Die Entstehung, 90.

²² Cessi, Venezia e Croati, 350.

²³ Lucius, De regno, 112.

ut Vngarici scriptores vel deditione [...], prima vice Colomanus ad mare pervenit anno 1102).²⁴

Luciusovo mišljenje prihvatio je npr. Hóman,²⁵ a od naših Rački,²⁶ Smičiklas,²⁷ Klaić,²⁸ Horvat,²⁹ ali je jedini Rački pokušao tu tezu temeljitije obrazložiti. Šteta što su njegovi dokazi uglavnom neprihvatljivi, pa je zbog odbacivanja tih dokaza došlo i do odbacivanja Luciusovog shvaćanja.

Naime, Rački je postavio tezu da Malaterrina vijest o tome da bi Biograd bio 1097. u ugarskoj vlasti ne odgovara stvarnosti, već da je Biograd u to doba bio u sastavu hrvatske države koja se oslobodila ugarske vlasti već negdje oko 1095. Po Račkome je Koloman tražio odobrenje od hrvatskih vlasti »da njegovo poslanstvo dočeka zaručnicu u luci hrvatskoj«, a to je doista slabo vjerojatno, da i ne govorimo o tome da se protivi izričitom navodu prvorazrednog izvora, Malaterre, koji nije imao nikakva razloga da iskrivljuje ili prešućuje istinu.

Luciusovoj teoriji suprotstavio je ugarski povjesnik Pauler 1888. svoju tezu o hrvatskom ustanku nakon smrti ugarskog kralja Ladislava i o pogibiji hrvatskog kralja Petra još u proliće 1097, tj. nakon prolaska križara kroz Ugarsku potkraj 1096, a prije dolaska normanske princeze u Biograd na moru sredinom 1097.³⁰ Šišić je pristao uz Paulera, nakon što je podvrgao kritici dokaze Račkoga,³¹ a zatim je ta teza postala vladajućom u hrvatskoj historiografiji.

Koloman je stekao vlast nad Hrvatskom svakako između 1095, kada je umro Ladislav, i 1102, kada je okrunjen u Biogradu. Točnijem datumu možemo se približiti jedino analizom pouzdanih izvora. U prvom redu dolazi dakako u obzir G. Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, pisana poslije 1098, a prije

²⁴ Lucius, *De regno*, 113. F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije I*, Zagreb I 1914, 490, pogrešno je shvatio Luciusa. Po njemu Lucius tvrdi da se pogibija hrvatskog kralja Petra zbilja na početku svibnja 1097. To nije tako. Lucius (*De regno*, 112) jasno kaže da je Koloman imao 1097. u svojoj vlasti Biograd na moru pa prema tome i cijelu Hrvatsku, ali da je *nakon toga* u vezi sa svađom Almoša i Kolomana Hrvatska otpala te ju je Koloman morao ponovo osvajati.

²⁵ B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*, Berlin 1940, 369.

²⁶ F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vijeku*, Rad 30, 1875, 82 i d. (drugo izdanje Beograd 1931, 273 i d.); usp. isti, *Dopunjeni i izpravci za stariju povjest hrvatsku*, Rad 19, 1872, 82 i d.

²⁷ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska I*, Zagreb 1882, 262.

²⁸ V. Klaić, *Povjest Hrvata I*, Zagreb 1899, 1267.

²⁹ R. Horvat, *Povjest Hrvatske*, Petrinja 1904, 93.

³⁰ J. Pauler, *Horvát-Dalmátország elfoglalásáról, Századok 1888*, 209 i d. Naslov rada je karakterističan: O osvajanju hrvatsko-dalmatinske države. Uostalom, usp. već M. Büdinger, *Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1100*, Leipzig 1866, 128—9. Od novijih v., npr., J. Deér, *Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft*, *Archivum Europae Centro-Orientalis II*, 1936, 30, ponovo tiskano Darmstadt 1970.

³¹ Šišić, *Priručnik*, 394.

1101.³² Malaterra opisuje život Rogera, na čijem je dvoru živio, pa je kao suvremenik događaja o kojima piše vrlo pouzdan, osim u onim pojedinostima u kojima uzdiže iznad svake mjere vrline Normana, a u prvom redu samog Rogera. Pregovore o vjenčanju Buzile, Rogerove kćerke s Kolomanom, preuzimanje i vjenčanje Buzile opisao je Malaterra s mnogo pojedinosti. Osobito se zadržava na brižljivo vođenim pregovorima, u kojima je uz druge najvažnije ugarske velikaše sudjelovao, prema Malaterrinom izvještaju, i sam Kolomanov brat Almoš. Pregovori su uspješno okončani sporazumom koji su zakletvom utvrdili Koloman i njegovi velikaši. Nakon toga Roger regi terminum quo sibi filiam suam mittat, statuit. U skladu s time zaručnica je u svibnju 1097. na normanskim brodovima upućena iz Sicilije svom budućem suprugu te je stigla do Biograda »koji pripada ugarskom kralju« (usque dum in portum Albae, qui iuris regis Ungarorum est, impune applicant). Tamo ju je preuzeo Vincurius, comes Bellegratae, s 5000 vojnika i doveo kralju. Po čitavoj Ugarskoj svadba se svečano pripremala i na određeni dan obavljena je ženidba na izvanredno svečani način koji Malaterra prilično podrobno opisuje. Dodajmo još nekoliko riječi o povratku pratilaca normanske princeze među kojima se nalazio i jedan biskup. Po Malaterra, oni su gotovo već stigli do Sicilije kad se odjednom pojave dvije piratske lađe. Međutim, biskup se pomoli bogu pa je odmah nakon izgovorene molitve progonjeni brod nevjerojatnom brzinom izmakao gusarima. Malaterra to čudo ispunjava neizmjernim zadovoljstvom, jer se po njemu time ponovo dokazuje kako su Roger, njegova obitelj i uopće svi njegovi sljedbenici pod posebnom intenzivnom božjom pažnjom i ljubavlju i zato oduševljeno kliče: Quis dubitet progeniem hanc divinitus quadam felicitate dotatam, cum in suis utilitatibus, ubi praesentes fuisse narratur, tot felicitus successibus, fortuna etiam in suis fidelibus, ubi sua negotia exequatur, defuisse passa non sit?

Analizirajmo neke elemente Malaterrina izvještaja. Čini se da je za nas osobito važan trenutak kad je nakon Kolomanove zakletve i vijesti o tome Roger otpustio ugarske poslanike i s njima točno utvrdio dan i mjesto preuzimanja svoje kćerke. Ako je Buzila krenula iz Sicilije u svibnju 1097, onda izgleda vrlo vjerojatnim da je Roger saznao za Kolomanovu zakletvu i utvrdio vrijeme i mjesto preuzimanja Buzile najmanje nekih dva a možda i tri mjeseca ranije, dakle, negdje u veljači ili ožujku 1097. Upravo je nemoguće da se to zbilo kasnije, jer je ugarskim poslanicima trebalo vremena da se vrate u Ugarsku, a nakon toga trebalo je pripremiti pratnju koja je očito morala stići nešto ranije od dogovorenog termina u Biograd. Isto tako je malo vjerojatno da je odluka o mjestu i vremenu preuzimanja Buzile donesena prije veljače ili ožujka 1097. Naime, nije vjerojatno da je između vremena postignutog sporazuma o ženidbi i »isporuke« zaručnice prošlo više od nekoliko mjeseci, jer je bilo u obostranom interesu da se konačni dogovor realizira u što kraćem razumnom roku.

³² Muratori, Rerum, G. Malaterra, De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius, drugo izdanje a cura di E. Pontoni, Bologna 1927, ristampa 1972, VIII.

Osim toga, kao što je poznato, na kraju 1096. prolazili su Hrvatskom križari, pa ne može biti sumnje da su ugarski poslanici dogovorili preuzimanje Buzile u Biogradu i otišli iz Sicilije tek pošto je bilo posve izvjesno da je ta neugodna i opasna epizoda već bila zaključena, tj. nakon što su se križari udaljili iz Hrvatske. Dakle, zadnje ugarsko poslanstvo je po tome očito krenulo na put i stiglo u Siciliju na početku 1097. i nakon kraćih se pregovora vratilo u Ugarsku.

Dakle, uzimajući u obzir Malaterrin izvještaj i poznate podatke o Ladislavu, Kolomanu i križarima kronologija bi izgledala ovako:

29. VII 1095.: umire Ladislav; nasljeđuje ga Koloman
prva polovica 1096.: Koloman se kruni za kralja
druga polovica 1096.
— početak 1097.: Prvo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (ponuda uži
veza i ženidbe s Buzilom)
Prvo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (raspravljanje
o uvjetima ženidbe)
Drugo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (konačno
utvrđivanje uvjeta)
Drugo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (ratifikacija
ugovora zakletvom)
konac 1096.: Prolazak križara
veljača-ožujak 1097.: Treće poslanstvo Kolomana Rogeru (utvrđivanje
modaliteta o realizaciji postignutog sporazuma)

Ako je to tako, onda je sigurno da negdje u veljači ili ožujku 1097. još nema ni hrvatske pobune ni hrvatskog kralja Petra. Naime, da je u Hrvatskoj dignut ustanak protiv Ugara, ugarski poslanici i Roger očito ne bi mogli ugovarati rok primopredaje Buzile u Biogradu, nego bi se sa čitavom stvari nužno pričekalo dok se ne vidi razvoj situacije u Hrvatskoj ili bi se za Buzilu pronašao drugi sigurniji put. A obratno, da je do ustanka Hrvata došlo nakon odlaska ugarskih poslanika iz Sicilije, ali prije dolaska Buzilina u Biograd, dakle da se ustanak pojavio kao nešto novo i nepredviđeno između veljače-ožujka i svibnja posve je nemoguće da to ne bi pribilježio inače očito vrlo dobro informirani Malaterra, to više što bi to za njega bio nov eklatantan dokaz o posebnoj božjoj brizi za sve članove Rogerove obitelji. Ako je Malaterra minuciozno opisivao svečanosti u vezi s Kolomanovom ženidbom i ako je već uspjeli bijeg normanskog broda pred gusarima — što je ipak banalan događaj — ispunio Malaterru pobožnim udivljenjem, kako li bi istom zahvalni sadržaj njegovim razmišljanjima dao izvještaj o tome da je ugarska vojska koja je došla preuzeti princezu bila neočekivano zapletena u borbe s Hrvatima, da ih je hametice porazila i čak ubila njihova kralja.

Šutnja Malaterra može značiti samo jedno: Malaterra ne javlja ni o kakvim opasnostima, ni o kakvoj pobuni, naprosto zato što svega toga nije ni bilo.

Potkraj 1096. križari su, kao što je poznato, prolazili hrvatskim krajevima, a o njihovom smo prolazu obaviješteni od sudionika, dakle također od prvorazrednih izvora koji uostalom nisu imali nikakva razloga da nešto prešućuju ili da nešto iskrivljuju u vezi sa situacijom u Hrvatskoj. Iz križar-

skih pak izvještaja vidi se da u Hrvatskoj u to doba nema ni hrvatske ni ugarske organizirane javne vlasti. Da je u to doba postojala iole spomena vrijedna javna vlast u Hrvatskoj, križari bi sigurno s njom uspostavili dodir i o tome bar nešto izvijestili. Nepostojanje ugarskih četa i uopće ugarske vlasti u Hrvatskoj u to doba može se vrlo lako shvatiti: Koloman nije htio doći u kontakt s križarima, pa je zato povukao svoje čete iz Hrvatske i pustio da križari prođu što brže Hrvatskom. Ali, križari ne javljaju ni o bilo kakvoj organiziranoj domaćoj, lokalnoj vlasti u Hrvatskoj, što bez sumnje ne može značiti drugo nego da ni hrvatske vlasti u to doba nije bilo.

Dakle, prvorazredni izvori šute o bilo kakvoj hrvatskoj vlasti i potkraj 1096. i u ožujku i idućim mjesecima 1097. Uostalom, posve je nemoguće da bi se od veljače do svibnja iste godine mogli dogoditi toliki događaji, tj. da bi Hrvati digli ustanak, izabrali svoga kralja, da bi Koloman mogao tako brzo organizirati protuudarac i poslati vojsku u Hrvatsku, te da bi hrvatski kralj Petar mogao izaći ususret ugarskoj vojsci do Petrove gore. Za sve te događaje vrijeme od nekoliko mjeseci očito je prekratko.

Nije li dakle Rački ipak uglavnom dobro naslućivao, ali svoje prijedloge pogrešno argumentirao?

Malaterra izvještava o Almoševoj ulozi prilikom sklapanja braka Buzile i Kolomana. On sigurno ne bi spominjao Almoša da je on bio u nemilosti prilikom Buziline primopredaje, nego bi preko njegove uloge u pregovorima diskretno prešao. To znači da je do neprijateljstva između Kolomana i Almoša došlo tek 1098, kao što to, uostalom, uzimaju i ugarski znanstvenici, a time pada i Šišićevo objašnjenje razloga Petrovu ustanku.

Naprotiv, Kolomanova nesretna ruska vojna u travnju 1099. koja je završila strahovitim porazom u svibnju iste godine bila je Hrvatima doista odlična prilika da se pokuša zbaciti ugarska vlast. Ako je Nestor i pretjerao svojom tvrdnjom da je u ruskom ratu Koloman izgubio 40000 ratnika, ipak se svi izvori slažu u tome da je Ugarska tada proživljavala vrlo kritične dane.

b) Ali, to nije sve. Hrvatski ustanak pod Petrom ne smiemo smatrati izoliranom pobunom bez šire međunarodne pozadine. Naime, do sada se nije u dovoljnoj mjeri valorizirala mletačka intervencija u Dalmaciju 1099, pa su se znanstvenici zadovoljavali time što su upozoravali na prisutnost mletačke mornarice te godine u Zadru, smatrajući da se radilo o običnom proputovanju za Palestinu i prema tome o privremenom zadržavanju u Dalmaciji. Stvar ipak nije tako jednostavna. Mlečani su uputili iz Mletaka svoju mornaricu u proljeće 1099, ali ona je u Palestinu stigla tek u svibnju 1100. Mlečani su se zadržali u Dalmaciji od proljeća do rujna 1099, a na to su krenuli put otoka Roda gdje su boravili od listopada 1099. do svibnja 1100.³³ i ondje u žestokim borbama s Pizancima vodili računa isključivo o mletačkim interesima.³⁴ Dugotrajni boravak mletačke flote u Dalmaciji nije slučajna, a najmanje je slučajna da su Mlečani izabrali upravo vrijeme odsustva Kolomana i njegove vojske u udaljenoj Rusiji, to više ako uzmemo u obzir da

³³ Mur.², 655.

³⁴ H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, Gotha 1905, Neudruck Aalen 1964, 215.

je Koloman dulje vremena pripremao ekspediciju za Rusiju te da je krenuo tamo bar koji mjesec ranije, a da su Mlečani sigurno o svemu tome bili dobro obaviješteni i s nestrpljenjem čekali trenutak Kolomanova odlaska. I doista, Koloman kreće u Rusiju najkasnije u ožujku, a već u svibnju mletačka flota dolazi u Dalmaciju i boravi ondje izvanredno dugo. O boravku mletačke flote u Dalmaciji imamo izvještaj prvorazrednog izvora, *Translatio sancti Nicolai*, koji je na žalost vrlo kratak, ali izvanredno značajan: *Quae autem ibi de suo regno tractaverint et ordinaverint [...] historiographi luculentum narrationem reservemus.*³⁵ Dakle, u Dalmaciji su Mlečani »raspravljali i uređivali« važne državničke poslove, i to dobrih pet mjeseci. Ako i uzmemo u obzir da je dio troškova pao na leđa dalmatinskog stanovništva, ipak je taj boravak flote morao biti vrlo važan za Mlečane, koji su u Sredozemlju imali u to doba i te kako važnih interesa. Dakle, produljeni boravak mletačke flote u Dalmaciji pokazuje da je 1099. Dalmacija za njih od prvenstvena vitalnog značenja. Dakako, da Mlečani nisu mogli ni pomišljati na neki trajniji uspjeh u Dalmaciji bez ozbiljnijeg oslonca upravo na hrvatske vojne kontingente, jer druga vojna snaga očitno ne dolazi u obzir. Produljeni mletački boravak očitno je upotrijebljen da bi se dala puna i svestrana podrška hrvatskoj pobuni pod Petrom. Mlečani su napustili Dalmaciju tek kad je izgledalo da je na dalmatinskoj obali sve uređeno u skladu s mletačkim željama i interesima.

Dakle, po svemu izgleda da je do hrvatskog ustanka protiv Ugara došlo sredinom 1099.

Kralj Petar nije se uspio održati. Naime, već 1102. Koloman se kruni u Biogradu,³⁶ pa treba računati da je te godine hrvatski otpor već slomljen. Osim toga, prema ugarskoj kronici, Koloman je poslao vojsku protiv hrvatskog kralja, dakle Koloman nije sam kod toga sudjelovao. U obzir ne dolazi ni 1101. god., koja je bila ponovo ispunjena Kolomanovim brigama u vezi s prolazom križara: već u ožujku i travnju prolaze lombardske čete, a nakon njih u valovima prolaze francuski i njemački velikaši sa svojim trupama³⁷ pa je Kolomanu, slično kao i na kraju 1097, ponajprije stalo do toga da iz daljine nadzire kretanje križara. Dakle, preostaje 1100. godina. Petrov saveznik, mletačka flota, odsustvovala je cijele te godine iz Jadrana i vratila se iz Palestine tek 6. prosinca 1100,³⁸ pa je i s te strane bila situacija za Kolomana vrlo povoljna.

³⁵ *Monachi anonymi littorensis Historia de translatione sanctorum Magni Nicolai, terra marique miraculis gloriosi ejusdem avunculi, alterius Nicolai, Theodorique, martiris pretiosi de civitate Mirea in Monasterium s. Nicolai de littore Venetiarum*, 6. dec. 1100, *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux*, Tome cinquième, Première partie, Paris 1886, 256.

³⁶ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: Smičiklas, CD) II, Zagreb 1904, 9.

³⁷ F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118)*, Paris 1900, 224—230; L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Paris 1946, drugo izdanje 1969, 258.

³⁸ *Translatio*, 280.

I Dandolo stavlja pogibiju hrvatskog kralja Petra negdje između 1099. i 1101, ali to nije plod njegove dobre obaviještenosti, nego kombiniranja koje je slučajno dobro ispalo. Dandolu je bila poznata vijest o navodnom savezu Kolomana i Mletaka, koja je i do nas stigla,³⁹ pa je tu vijest povezao s Paolinovim izvještajem da bi na taj način dobio dokaz o Kolomanovom kasnijem nepoštivanju ugovora s Mlecima. Dandolo se nije mogao poslužiti Paolinovom kronologijom jer je nejasna, ali, kad je već povezao ta dva događaja, morao je i poraz hrvatskog kralja Petra staviti u doba dužda Vitale Michielija, tj. između 1096. i prosinca 1101, i to prema kraju njegova vladanja s obzirom na sadržaj Kolomanova pisma u kojem se ističe zakašnjenje Kolomanova odgovora na duždev prijedlog.

c) Kolomanovo pismo duždu Vitale Michieliju izazvalo je u znanosti prilično diskusije u pogledu datuma. Pauler,⁴⁰ a i mnogi drugi,⁴¹ stavljaju to pismo u 1097. g., Šišić u 1098. ili kraj 1097—1098,⁴² a Rački,⁴³ s još nekima,⁴⁴ u 1101. Uostalom, da li se radi o jednoj ispravi, kao što to misli npr. Lenel⁴⁵ ili o dvije po Deéru⁴⁶ ili čak o tri isprave kao što to misli Šišić⁴⁷? I napokon, koji je pravi sadržaj i smisao Kolomanova pisma?

Kolomanovo pismo je doista izvanredno važan dokument naše prošlosti pa ga zato valja podrobnije razmotriti. Zabilješka o tome u Codex Trevisanus ima pet sastavnih dijelova:⁴⁸

(I dio): C. [...] Vngarorum rex šalje pozdrav V. Michaeli [...] Venetorum duci i opravdava se što nije odmah odgovorio ni duždevu pismu ni poslaniku. Koloman kaže da se ne radi o lukavom ponašanju, nego o želji da odgovor ne bude učinjen sine totius regni consilio. U pismu će biti tek ponešto rečeno, a više će reći Kolomanov poslanik. Koloman želi da prvaci obiju država polože zakletvu (Volumus equidem ob stabilitatis firmamentum inter nos atque vos, nostros vestrosque maiores merum fieri sacramentum) jer svaka druga veza ima slabiji temelj.

(II dio:) Conuenientia amicitie que facta est inter regem Ungarorum ac ducem Venetorum.

³⁹ Smičiklas, CD II, 1—2.

⁴⁰ Pauler, Horvát, 214.

⁴¹ Lenel, Die Entstehung, 19; I. Szentpétery, Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I), I kötet 1001—1270; 1. Füzet Budapest 1923, 14; Deér, Die Anfänge, 31, Cessi, Venezia e Croati, 348; N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 507.

⁴² Šišić, Priručnik, 390—393.

⁴³ Rački, Borba, 129 (drugo izdanje 278).

⁴⁴ Smičiklas, Poviest, 262; L. Benevenia, Il Comune di Zara nel secolo XII, Rivista dalmatica I, vol. I, Zara 1899, 273.

⁴⁵ Lenel, Die Entstehung, 19.

⁴⁶ Deér, Die Anfänge (drugo izdanje), 31.

⁴⁷ Šišić, Priručnik, 391.

⁴⁸ Codex Trevisanus u mletačkom Archivio di stato, fol. 175 (Smičiklas, CD II, 1—2). Slijedimo tekst iz Codexa Trevisanusa, jer je tekst u Smičiklasu donekle alteriran.

(III dio:) Ego Colomanus Vngarorum rex i moji prvaci imat ću ubuduće s tobom Vitalis Michael, Venetie, Dalmatie Chroatie dux et cum tuis omnibus trajno prijateljstvo. Neću uznemiravati ni tebe ni tvoje, a ni cunctas civitates subiectas ducatus tuo et omnes castella ac loca subdita ex obedientia potestati tue. U slučaju ubojstva ili tjelesne povrede dat ću zadovoljštinu u roku od 30 dana.

(IV dio:) Hec omnia per sacramentum sunt confirmata ac confederata aequali conditione ab utraque parte.

(V dio:) Ali, budući da se meni i mojima čini dvojbenim da li da te nazivam ducem Chroatie atque Dalmatie, želim pro seruanda, sicut statutum est amicitia et a te et tuis et me ac meis ita omne prius de medio ambiguum auferatur de medio (!), da priznamo jedan drugome ono što dokazom po pravdi pripada obojici od naših predaka.

Kolomanovu pismu pripadaju nesumnjivo dijelovi I i V, dok obratno dijelovi II i IV posve sigurno nisu sastavni dijelovi Kolomanova pisma. II i IV je očito dodao sastavljač zabilješke. To doista pobuđuje pažnju. Zar ne bi bilo jednostavnije da je upisan naprosto sklopljeni savez? Nadalje, I i V očito pripadaju zajedno, jer V sam za sebe ne može biti samostalnom ispravom. Najvažnije je, dakako, da u I Koloman oprezno ne daje duždu naslov dužda Hrvatske i Dalmacije, a u V se od toga čak posebno ograđuje. — dok u III, upravo obratno, Koloman obećaje duždu Mletaka, Dalmacije i Hrvatske da neće dirati mletačke posjede na području duždeve vlasti, dakle, Koloman izričito priznaje duždevu vlast nad Dalmacijom i Hrvatskom i izričito se obvezuje da će tu vlast poštivati. Lenel je pokušao uskladiti tu osnovnu i nezaobilaznu kontradikciju pa kaže da je Koloman ratificirao ugovor, ali da je dao na znanje da će ugovor ostati mrtvo slovo na papiru ako ne dođe do zadovoljavajuće nagodbe o mletačkim zahtjevima.⁴⁹ To rješenje ne zadovoljava. Nijedan vladar neće svečanim ugovorom u cijelosti priznati sve protivnikove aspiracije s kojima se inače ne slaže i zadovoljiti se pukom ogradom na pojedine za njega skrainje neugodne stavke ugovora, jer takve naknadne ograde pravno ništa ne znače.

Rješenje zagonetke je po našem mišljenju jednostavno. Naime, iz Kolomanova se pisma vidi da je dužd predložio ugovor o prijateljstvu, ali da taj ugovor još nije zaključen. Zaključivanje međunarodnog ugovora obuhvaćalo je: obuhvaća i danas tri faze: 1) raspravljanje o međusobnim obvezama, 2) utvrđivanje teksta ugovora, 3) svečano sklapanje ugovora. Kolomanovo pismo pripada još uvijek u prvu, najdelikatniju fazu. Koloman izričito ističe živu želju da dođe do svečanog sklapanja ugovora putem zakletve prvaka obiju država (dio I), ali stavlja ozbiljne primjedbe na nacrt teksta ugovora što mu ga je dužd predložio preko svoga poslanika. Koloman napominje da je neophodno potrebno omne prius de medio ambiguum auferatur (dio III) i ističe u čemu se sastoji taj ambiguum: priznanje duždeva naslova dux Chroatie et Dalmatie (dio III), koje bi imalo za posljedicu priznanje pravne valjanosti za mletačku vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom.

⁴⁹ Lenel, Die Entstehung, 19.

Sastavljač zabilješke što je sačuvana u Codex Trevisanus imao je dakle pred sobom dva dokumenta: 1) duždev nacrt ugovora i 2) Kolomanovo pismo. Nije pred sobom imao konačan tekst, jer da ga je imao, upotrijebio bi ga. To može značiti samo jedno: konačno utvrđenog teksta ugovora nije ni bilo, a još manje svečano sklopljenog ugovora. Dakako da je sastavljač zabilješke unosio u zbirku ugovora sve ono što je bilo ili na neki način moglo biti od koristi u diplomatskoj borbi Mletaka. I zato je pristupio »preudešavanju«, da se blago izrazimo, materijala koji je imao pred sobom, ali na sreću za znanost, na vrlo nespretan način. On je u svojoj zabilješci napisao »gotovo potpunu« istinu, naveo je Kolomanovo pismo, ali je u njega ubacio duždev nacrt ugovora, a da bi stvar izgledala vjerojatnijom, on je svoju manipulaciju popratio još i vlastitim komentarima (II i IV). Nema sumnje da dijelovi II i IV nisu sastavni dio Kolomanova pisma. Ali i da nema tih sastavljačevih dodataka, mi bismo iz Kolomanova pisma ipak morali bez ikakve sumnje zaključiti da se Koloman ne slaže s time da prizna Mlecima Hrvatsku i Dalmaciju i da doista vješto odgađa na razne načine utvrđivanje bilo kakva teksta ugovora sve dok mu prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji ne omoguće otvoreno čvrsti stav.

Tako objašnjeno Kolomanovo pismo uklapa se na posve zadovoljavajući način u kronologiju mletačko-hrvatsko-ugarskih odnosa, što smo je postavili. God. 1099. dužd dolazi u Dalmaciju i pomaže hrvatsku pobunu pod Petrom, te se zbog toga osjeća dovoljno jakim da ponudi ugovor kojim se zapravo Koloman odriče ne samo Dalmacije nego i Hrvatske. Koloman mu ne odgovara iste godine jer je za njega situacija neugodna. Tek nakon što je 1100. uspio stabilizirati svoju vlast i pobijediti Hrvate, Koloman odgovara, ali zapravo odugovlači s pregovorima jer ima na umu velike planove u vezi s osvajanjem Dalmacije.

Da ugovor o prijateljstvu prema tekstu sačuvanom u Codex Trevisanusu nije ratificiran i nije stupio na snagu, vidi se i po jednoj drugoj izvanredno značajnoj okolnosti. Naime, dok još 1100. dužd Vitale Michieli nosi punu titulu *dux Venetiae, Dalmatiae atque Croatiae*.⁵⁰ dotle njegov nasljednik Ordelauf Falier (1102—1117) sve do 1116, tj. do smrti Kolomanove, nosi samo titulu *dux Venetiae*. Koloman umire 3. veljače 1116.⁵¹ a Ordelauf se već u ožujku 1116. naziva *Venecie atque Dalmacie dux*.⁵² a iz iste je godine i potvrda privilegija kralja Krešimira samostanu sv. Ivana u Biogradu u kojoj on nosi titulu *dux Veneciarum, Dalmaticorum atque Crohaticorum*.⁵³ Da li je to baš puki slučaj i da li se radi o tacita rinuncia⁵⁴ po Cessiju ili je posrijedi ipak nešto više? Nije li Ordelauf priznao Kolomanu titulu kralja Hrvatske i Dal-

⁵⁰ V. Lazzarini, I titoli dei dogi di Venezia, Archivio veneto, N. S. II, vol. V, 1903, 288.

⁵¹ F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301), Prvi dio (1102—1205) Od Kolomana do Ladislava III, Zagreb 1944, 24.

⁵² Lazzarini, I titoli, 288.

⁵³ Smičiklas, CD II, 27—28.

⁵⁴ Cessi, Storia, 141.

macije i zato je u skladu s time nije smio nositi bar do Kolomanove smrti? I to govori u prilog tvrdnji da do sklapanja svečanog ugovora između Kolomana i dužda Vitalea nije uopće došlo, već da su pregovori produženi i za idućeg dužda i dovršeni na način koji je bio vrlo nepovoljan za Mletke: Mlečani su se odrekli Hrvatske i Dalmacije, pa ih je dužd zbog toga bio primoran izostaviti iz svoje titule.

2. *Occupatio Chroatie et II^a rebellio Jadre — Invasio Dalmacie ab Hungaris — De Bella rege Hungarie.*⁵⁵

Pod tim naslovima Dandolo izvještava da je ugarski kralj Koloman, nakon pobjeda nad mnogim barbarskim narodima, krenuo u Dalmaciju, u njoj osvojio sve kontinentalne gradove, nakon opsade i Split i zatim stao opsjedati Zadar uz upotrebu bojnih strojeva. Zadranjani su se branili zbog vjernosti prema Mlecima, a hrabrio ih je trogirski biskup Ivan. Međutim, Koloman je Zadranima dao nezakonita obećanja i tako postao gospodarom Zadra. Ostali Dalmatinci, prestrašeni time, poslali su glasnike kralju koji je održao zborovanje kod Zadra (apud Iadram curiam tenens), te ondje obećao Dalmatincima da će ih ostaviti u dotadašnjim slobodama, a splitskoj, zadarskoj i rapskoj crkvi poklonio je po jedan križ. Nakon toga se vratio u Panoniju i tamo naglo umro, po nekima, dodaje Dandolo, zbog prekršenog ugovora s Mlečanima. Naslijedio ga je Bela. Sa svoje strane, dužd je htio povratiti Dalmaciju, ali mu je car Aleksije savjetovao odgodu tih planova.⁵⁶

Izvori Dandolova izvještaja lako su prepoznatljivi. Osvajanje Zadra ispričano je na temelju legende o blaženom Ivanu, trogirskom biskupu, a zborovanje pred Zadrom prema suvremenoj zabilješci sačuvanoj u mletačkom *Liber Pactorum*.

Dandolo je izvještaj legende o biskupu Ivanu veoma skratio i dodao da su se Zadranjani odupirali Kolomanu promise fidelitatis memores, čega u legendi, dakako, nema. Dandolo je u opis događaja po legendi upleo i podatak iz Tome Arhiđakona⁵⁷ o opsadi Splita, pa je time zapravo temeljito izmijenio tijek događaja, jer po legendi Koloman osvaja najprije Zadar, a tek onda Trogir i Split, dok je po Tomi obratno. Dandolo je najprije sastavio tekst točno po legendi, ali je nakon toga izvršio izmjenu u skladu s pričanjem Tome Arhiđakona. Dandoloov postupak možemo lako slijediti jer je prvobitni tekst⁵⁸ brisan i naknadno dopisano istom rukom ovo: opida montanea accepit et postea Spaletum obsidendo optinuit; deinde. Dakle, ni ovdje nije Dandolo nikakav samostalan izvor.

⁵⁵ Mur.², 191.

⁵⁶ Mur.¹, 264—265 = Mur.² 228—229.

⁵⁷ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, cap. XVII; v. Lucius, *De regno*, 325; F. Rački, *Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje MSHSM) XXVI, Zagreb 1894, 56 i d.

⁵⁸ Mur.² 230.

Isto tako, Dandolo nije nikakav samostalan izvor ni za zborovanje pred Zadrom, koje on navodi vrlo skraćeno po poznatoj ispravi iz *Liber pactorum*. Jedino je tendenciozno dodao da je Koloman naglo umro »ex federe Venetis abrupto«, ali to je benigna primjedba.⁵⁹ Isto tako nije za nas od osobita interesa ni pogrešna tvrdnja Dandolova da je Kolomana naslijedio Bela, a ne njegov sin Stjepan.

Dandolo govori o želji dužda Ordelafa Falijera da odmah povрати Dalmaciju i o opreznom savjetu cara Aleksija. Lenel je lako i uvjerljivo dokazao da je Dandolo upotrijebio vijest iz *Annales Venetici breves* o mletačkom poslanstvu u Konstantinopol i da ju je temeljito prenapravio jer u Dandolovu izvoru nema, dakako, ni riječi o navodnoj mletačkoj želji za br-zom intervencijom u Dalmaciji i navodnoj kunktatornoj taktici Bizanta, pa se ni na tome nećemo dalje zadržavati.⁶⁰ Po Dadolu se zborovanje pred Zadrom održalo 1111.⁶¹ Dakle, po njemu je Dalmacija bila pod mletačkom vlašću sve do g. 1111, a Ordelif osvaja već 1115. Zadar i Biograd, te 1116. ostalu Dalmaciju. Tako je Dandolo uspio pokazati da je i na početku XII st. Dalmacija bila tako reći stalno u mletačkoj vlasti, izuzev nekoliko godina (1112—1114), a i to samo zbog Kolomanove vjerolomnosti, koga je, uostalom, zbog toga i sam Bog kaznio nenadanom smrću.

Zabilješka koju je Dandolo upotrijebio za prikaz zborovanja pred Zadrom nije datirana, ali se zbog imena svjedoka, identičnih s onima u ispravi o privilegijima rapskoj crkvi iz 1111. god. obično datira ovom godinom.⁶² Međutim, ne samo da je, kao što je poznato, rapska isprava krivotvorena, nego i sukladni popis svjedoka obiju isprava nije besprijekoran. Naime, na kaločkoj biskupskoj stolici sjedio je 1111.⁶³ i čak još 1113.⁶⁴ biskup Pavao, a ne Fulbertus, koga spominju zabilješka o zborovanju i krivotvorena rapska isprava. Zabilješku o zborovanju pred Zadrom treba odvojiti od popisa svjedoka, jer je očito da je ta zabilješka sastavljena tek kasnije i da joj je tom prilikom pridodan popis svjedoka. Zato se zabilješka datirala i druk-

⁵⁹ Lenel, *Die Entstehung*, 91.

⁶⁰ Lenel, isto, 92—93.

⁶¹ Lenel, isto, 91.

⁶² Npr., Smičiklas, CD II, 24; Szentpétery, *Regesta*, 17; J. De é r, *Die dalmatinische Munizipalverfassung unter der ungarischen Herrschaft bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts*, *Ungarische Jahrbücher* 11, 1931, 377 = Nachdruck Darmstadt 1970, 46; Gy. Gy ö r f f y, O kritici dalmatinskih gradskih privilegija 12. stoljeća. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 6, 1969, 100—101.

⁶³ G. Fe j é r, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (dalje: Fe-jér, CDH) VII, 4, 57; N. Toma š i ć, *Temelji državnoga prava hrvatskoga kra-ljevstva*, VZA XI, sv. 3 i 4, 156 i d.; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I, Bratislavae 1971, 63 i d.

⁶⁴ Fejér, CDH II 41; V 311; Tomašić, *Temelji*, 159 i d.; *Codex* [...] *Slovaciae*, 64 i d.

čije, npr. s g. 1102,⁶⁵ 1108,⁶⁶ ali nama se čini da je bez sumnje jedino točno datiranje Fejérpatakyja,⁶⁷ tj. 1105. Naime, prvorazredni izvori dokazuju da je Koloman trijumfalno ušao u Zadar 1105, očito nakon zborovanja pred Zadrom, o kojem nas zabilješka obavještava.

3. O sadržaju Kolomanove vlasti nad Dalmacijom

Pitanje autentičnosti Kolomanova privilegija Trogiru iz 1108. privuklo je u posljednje vrijeme pažnju dvojice istaknutih medievista, N. Klaić⁶⁸ i Gy. Györffyja.⁶⁹ N. Klaić je ustvrdila da je isprava iz 1108. krivotvorena, ali ona ne sumnja u sadržaj,⁷⁰ osim što smatra, u skladu s Baradinim izvođenjem,⁷¹ da je privilegij izdan 1107.⁷² Obratno, Györffy zastupa mišljenje da je trogirski diploma autentična u cijelosti,⁷³ čime se pridružuje mišljenju starijih povjesnika i diplomatičara. A ipak je N. Klaić 1958, po našem mišljenju ispravno, upozorila da bi »trebalo nastaviti Deérova istraživanja i utvrditi da li je uopće i kada stvarno stanje odgovaralo onom koje je fiksirano u sumnjivim privilegijima«. ⁷⁴ Sigurni smo da će naši povjesnici i diplomatičari nastaviti korisnu i plodnu diskusiju koju su otvorili N. Klaić i Györffy i da će ona imati za posljedicu novo širenje naših spoznaja. Sa svoje strane možemo na ovome mjestu upozoriti na neke okolnosti za koje smatramo da su važne, ali napominjemo da nam se čini da će trebati još mnogo truda i zajedničkog rada dok se ne približimo više povijesnoj istini nego do sada.

N. Klaić je ispravno upozorila na neobičnu formu kraljeve potvrde. »Kako je moguće, da kralj sam potvrđuje svoju zakletvu: Hoc autem sacramentum a rege⁷⁵ confirmatum est?« Györffy je pokušao spasiti tu formulu

⁶⁵ G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár) I, Pest 1867, 43; I. Kukuljević Sakcinski, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom II, Zagreb 1876, 4; Tomašić, Temelji, 86; Mur.², 229.

⁶⁶ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, MSHSM I, 1868, 5—6.

⁶⁷ L. Fejérpataky, Kálmán kiraly oklevelei, Budapest 1895, 17—18.

⁶⁸ N. Klaić, O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II, 1956—7, Zadar 1958, 77—88; ista, Još jednom o tzv. privilegijima trogirskog tipa, IČ XX, Beograd 1973, 15 + 87.

⁶⁹ Györffy, O kritici, 99—101.

⁷⁰ N. Klaić, Još jednom, 34.

⁷¹ M. Barada, Iz kronologije hrvatske poviesti, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, 131—132.

⁷² N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976 (dalje Povijest II), 12.

⁷³ Györffy, O kritici, 102.

⁷⁴ N. Klaić, O autentičnosti, 84.

⁷⁵ N. Klaić, isto, 82.

tvrdnjom »da se confirmatio ne odnosi na samu zakletvu, već na ispravu o slobodinama«,⁷⁶ ali je N. Klaić njegovu tvrdnju lako pobila.⁷⁷ I doista, nespretna ruka sastavljača isprave od 1108. dolazi na tom mjestu osobito jasno do izražaja. Da je tome tako, vidi se i po vrlo sličnoj nespretnoj rečenici koja je ubačena u Kolomanovo pismo duždu, a na koju smo već imali prilike upozoriti u ovom radu: *Hec omnia per sacramentum sunt confirmata* itd.⁷⁸ Kao što je nemoguće da bi Kolomanovo pismo sadržavalo takav dodatak, tako je upravo očito da je taj dodatak »prikrpan« na tekst Kolomanove zakletve s identičnim ciljem — i s vrlo sličnim riječima — kao u Kolomanovu pismu. Nadalje, datacija isprave je također neobična: *Anno dominice incarnationis MCVIII, mense V, die XXV, anno XII regni mei.* Čudno je da nema indikcije i da je mjesec napisan rimskim brojem.⁷⁹ Riječi *anno XII regni mei* sigurno ne bi navodni lokalni sastavljači isprave napisali bez konzultacije s prisutnim članovima ugarske kancelarije, jer naprosto ne bi znali taj podatak koji još i današnjim znanstvenicima prčinja velike glavobolje.⁸⁰ Ali, da je došlo do konzultacije, valjda bi prisutni članovi ugarske kancelarije upozorili lokalne sastavljače, da Koloman svoje isprave ne datira na taj način, već da on stavlja datum u eshatokol npr. na ovaj način, sačuvan u originalnoj Kolomanovoj ispravi iz 1111.: *Anno MCXI, concurrente VI, epacta nona, indictione IIII, regnante Colomanno rege piissimo Hungarorum.*⁸¹ Ako, dakle, ta formula nije mogla ući u ispravu ni od predstavnika ugarskog kralja ni samostalno od lokalnih sastavljača, ne preostaje drugi zaključak nego da se radi o formuli koja je ubačena u kasnije vrijeme, tj. u vrijeme sastavljanja isprave. N. Klaić upozorila je,⁸² nadalje, i na neobično potvrđivanje Kolomanove zakletve sa strane najviših ugarskih dostojanstvenika: *Ego Joannes palatinus comes laudo et confirmo. Ego Appa comes laudo et confirmo* itd. I starijim piscima upala je u oči formulacija *laudo (et confirmo)*, ali ih nije odviše smetala.⁸³ Naime, sve osobitosti isprave tumačile su se time što je ona sastavljena od grada koji je od kralja postigao privilegij i što je na tako sastavljenu ispravu kraljevska kancelarija samo udarila pečat. Na tome je uglavnom i ostalo, osim što je to Kostrenčić dogradio tvrdnjom da je tekst trogirске diplome posljedica brižljivog i preciznog stiliziranja u kojem su sudjelovali i Kolomanovi predstavnici.⁸⁴ Sama formula *laudo et confirmo* nije Kostrenčića uopće smetala tako da je iz nje pokušao izvući tvrdnju o tome da velikaško potvrđivanje kraljeve dispozicije ima ne samo deklaratorni nego i konstitutivni karakter.

⁷⁶ Györffy, O kritici, 102.

⁷⁷ N. Klaić, Još jednom, 17—18.

⁷⁸ Smičiklas, CD II, 2.

⁷⁹ Šišić, Priručnik, 610.

⁸⁰ Barada, Iz kronologije, 131—132; Györffy, O kritici, 101—102.

⁸¹ V. opasku 62.

⁸² N. Klaić, O autentičnosti, 81—82; Još jednom, 20.

⁸³ Šišić, Priručnik, 552—553.

⁸⁴ M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad 239, 1930, 63.

Formulu *laudo et confirmo* nalazimo na našem pravnom području samo u nekoliko isprava iz druge polovice XI st. i prve polovice XII st., i to u ispravi kralja Krešimira iz 1066. kojom uzima pod zaštitu samostan sv. Marije u Zadru,⁸⁵ ispravi kojom kralj Zvonimir 1087. potvrđuje samostanu sv. Marije privilegij kralja Krešimira,⁸⁶ u redakciji B isprave kojom zadarski biskup Andrija s priorom podjeljuje samostanu sv. Marije »pravu slobodu«,⁸⁷ u ispravi kojom kralj Koloman potvrđuje istom samostanu njegova prava,⁸⁸ te u privilegijima ugarskih kraljeva izdanim Trogiru 1108.⁸⁹ i 1124,⁹⁰ Splitu 1142.⁹¹ i Šibeniku 1167.⁹²

Osobe koje vrše laudaciju i confirmaciju očito nisu svjedoci. One imaju neku drugu funkciju. Izvanredno je poučna u tom pogledu isprava iz studena 1186. koju je krčki biskup Ivan izdao prilikom darovanja svoje crkve u Krku mletačkom samostanu sv. Ciprijana.⁹³ Biskup kaže: *do, concedo et offero deo et s. Benedicto et monasterio sancti Cypriani de Venetiis videlicet unam meam ecclesiam itd.* U eshatokolu nalazimo vrlo velik broj svjedoka, uz ime kojih stoji *tt. ss.*, tj. *testis subscripsi*. Međutim, u ispravi postoji nakon potpisa darovatelja još i ova klauzula: *Nos quidem Plesa et Dominicus et Andreas fratres episcopi predicti laudamus et confirmamus.* O značenju te klauzule ne može biti ni najmanje sumnje: biskupova braća mogla bi u načelu pobijati darovanje zbog svog rodbinskog odnosa s darovateljem, ona su u neku ruku bar virtualni suovlaštenici i zato je za puni pravni efekt darovanja potrebna njihova laudacija i confirmacija.

Dakle, s *laudo* i *confirmo* suovlaštenik daje svoj pristanak na određeni pravni posao.

Klauzulu *laudo* (*et confirmo*) nalazimo u Bariju u nekim ispravama iz druge polovice XI st. i prve polovice XII st. što se odnose na crkvu. Tako u ispravi nadbiskupa Barija od 1131. kojom vrši razmjenu dobara s nekim odličnikom, nakon potpisa nadbiskupa nalazimo ove *laudentes*: *Ego Agapitus presbiter et primicerius laudo et confirmo. Ego Johannes primicerius laudo et confirmo [...] Ego Leo presbiter et scribanus laudo et confirmo.*⁹⁴ Istu klauzulu naći ćemo još 1087. u ispravi kojom dux Rogerius daruje nadbiskupu Barija neke nekretnine i u kojoj ćemo za svjedoka naći u hrvatskoj povijesti poznatog kneza Amika. U toj ispravi nalazi se među potpisnicima i Gualterius

⁸⁵ J. Stipišić-M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I* (dalje: CD I), Zagreb 1967, 102.

⁸⁶ CD I, 186.

⁸⁷ CD I, 198—199.

⁸⁸ Smičiklas, CD II, 9—10.

⁸⁹ Smičiklas, CD II, 19.

⁹⁰ Smičiklas, CD II, 38.

⁹¹ Smičiklas, CD II, 50.

⁹² Smičiklas, CD II, 116.

⁹³ Smičiklas, CD II, 204—206.

⁹⁴ F. Nitti-G. B. Nitto de Rossi, *Codice diplomatico barese* (dalje: CDB), I, Bari 1897, 81—83.

Troianus episcopus uz čije ime dolazi i laudo et confirmo.⁹⁵ U prvoj polovici XI i u drugoj polovici XII st. u Bariju ne nalazimo u nadbiskupskim ispravama klauzule laudo et confirmo. Raspoložba nadbiskupa Barija sa crkvenom imovinom 1024. učinjena je među ostalim cum consensu presbiterorum ac diaconorum et clero nostri episcopii, a neki potpisnici izražavaju ovako svoj konsens: Ego Angelus presbiter consensi; Ego Lilius diaconus et primicerius consensi.⁹⁶ Slično je s ispravom nadbiskupa Barija iz 1180. koju potvrđuju članovi klera bilo s dodatkom consensi (npr. Ego Nicolaus primicerius consensi), bilo s dodatkom confirmo (npr. Ego Riccardus diaconus confirmo⁹⁷). Takvih nadbiskupskih isprava s klauzulom ili consensi ili confirmo naći ćemo veći broj i poslije 1180.⁹⁸ a nije nevažno da se svi oni koji su u ispravi od 1255. dali konsens naknadno pojavljuju još jednom s klauzulom testis sum.⁹⁹

Nema sumnje da laudo et confirmo u Bariju nije drugo nego konsens osoba za koje se smatra da imaju određeno pravo suodlučivanja.¹⁰⁰ Ipak se laudo et confirmo u ispravi vojvode Rogera iz 1087. ne odnosi na pravo suodlučivanja u istom smislu kao u ispravi nadbiskupa iz 1131. Naime, nadbiskup je poglavar crkve koji ne smije otuđivati i opterećivati crkvena dobra bez konsensa ostalih suvlaštenika, u davna vremena cijele kršćanske općine, a kasnije glavnih predstavnika klera. Naprotiv, laudo et confirmo u ispravi vojvode Rogera iz 1087. ne znači da biskup ima u vojvodskim poslovima, a osobito u otuđivanju dobara neko pravo suodlučivanja, jer bi takvo pravo imali još mnogo više prisutni Rogerovi velikaši, nego znači samo to da sa strane biskupa nema zapreke da vojvoda izvrši pravni posao darovanja.

Čini se vjerojatnim da je formula laudo (et confirmo) došla u Dalmaciju putem utjecaja iz Apulije. Problem je ipak teži nego što se na prvi pogled čini. Naime, formulu laudo et confirmo nalazimo, kao što smo vidjeli, u Apuliji u drugoj polovici XI i prvoj polovici XII st., a onda se ona gubi. S druge strane, isprave kartulara samostana sv. Marije u kojima se ta formula nalazi nisu vjerodostojne. To se odnosi ne samo na isprave kralja

⁹⁵ CDB I, 59—61. Laudaciju nalazimo i u nekim drugim crkvenim ispravama XI i XII stoljeća. V., npr., *Chronicon Farfense di Gregorio di Catino*, a cura di U. Balzani, II, Roma 1903, 146, isprava pape Nikole II od 1060: Ego Dominicus Gradenis patriarcha interfui, laudavi et subscripsi. Još nekoliko prisutnih, osobito važnih osoba (suci i slično) imaju uz potpis dodatak: interfui et confirmo, dok ostali prisutni dodaju samo subscripsi. Dakle, i ovdje nalazimo bitnu razliku između osoba koje suodlučuju i to izražavaju s laudacijom i konfirmacijom od ostalih osoba koje imaju više ulogu svjedoka. O laudaciji v. i Ch. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* V, Niort 1885, 42, s. v. laudatio i 4, laudatio.

⁹⁶ CDB I, 20—21.

⁹⁷ CDB I, 109—110.

⁹⁸ CDB I, 114—115, 115—117, 122—123, 131—134, 135—137, 138—140.

⁹⁹ CDB I, 191—194.

¹⁰⁰ H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Leipzig 1912², 32 i d.

Krešimira iz 1066. i kralja Zvonimira iz 1087,¹⁰¹ nego i na redakciju B isprave iz 1091. kojom biskup Andrija dariva samostan sv. Marije.¹⁰² N. Klaić je dokazala da su privilegiji ugarskih vladara Trogiru, Splitu i Šibeniku, u kojima nalazimo klauzulu *laudo et confirmo*, diplomatske krivotvorine.¹⁰³ Iz toga slijedi da nije potvrđen nijedan jedini autentični primjer te klauzule u Dalmaciji. A ipak, s druge strane, znamo da su upisi u kartular samostana sv. Marije nastali negdje sredinom XII stoljeća. Onaj koji je pripremio za upis isprave kralja Krešimira i Zvonimira u kartular morao je ipak negdje imati neki uzor. Nevjerojatno je da bi se radilo o nekom biskupskom ili nadbiskupskom notarju iz Apulije koji je došao u Zadar i pomogao pripremiti isprave na način koji se njemu čini ispravnim. Zadar je imao u to vrijeme ugledni skriptorij, a gdje su prepisivači ondje su očito i poznavali sastavljanja isprava. Dakle, sastavljač isprava kraljeva Krešimira i Zvonimira morao je naći upravo u Zadru predložak za svoj rad. I doista u ispravi iz 1092. koja sadrži presudu zadarskog suda nalazimo da pečaćenju prisustvuju uz mnoge imenovane svjedoke alii quam plures *collaudantes et confirmantes*. Bez sumnje su tu svjedoci oni isti koji su sudjelovali u raspravi i donošenju presude. Prior, naime, kaže da se rasprava održala *coram nobis ac prefato episcopo aliisque quam pluribus*, pa su prema tome ispravnost i vjerodostojnost isprave potvrdile one osobe koje su sudjelovale u postupku,¹⁰⁴ a ne puki svjedoci pečaćenja. To prilično zadovoljava, ali nas ne može posve uvjeriti jer ni u toj ispravi ne nalazimo upravo riječi *laudo et confirmo*. Nadalje, u nastavku te isprave naći ćemo da splitski nadbiskup kaže: *corroboro* [...] *et laudo* spomenutu presudu, ali je ta laudacija nešto drugo od kolaudacije i konfirmacije o kojoj raspravljamo.¹⁰⁵ Ukratko, ne možemo do kraja dokazati da je formula *laudo (et confirmo)* bila poznata u Dalmaciji već u drugoj polovici XI st., ali s druge strane nema nikakva razloga u to sumnjati.

¹⁰¹ N. Klaić, Još jednom, 230—231.

¹⁰² V. Novak, Zadarski kartular samostana svete Marije, Zagreb 1959, 172.

¹⁰³ N. Klaić, O autentičnosti, 80 i d.; Još jednom, 15 i d.

¹⁰⁴ O ispravi iz 1092 (CD I, 200—202) v. detaljnije L. Margetić, Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, Zbornik radova Vizantološkog instituta XVI, 1975, 40—42.

¹⁰⁵ I dužd Ordelafo Faldro kaže 1116. *colaudo et* [...] *confirmo* Krešimirov privilegij (Smičiklas, CD II, 34), a nema sumnje da je riječ o ispravi dalmatinske provenijencije. Uz riječi *collaudo et in sua stabilitate confirmo*, i uz subjektivnu formu nalazimo u njoj i *dataciju* u protokolu. Nije bez interesa upozoriti da *dataciju* u protokolu i subjektivnu formu nalazimo i u mnogim drugim javnim ispravama XI i XII st. na jadranskom području. Tako, npr., u javnoj ispravi iz 1174. god. kojom dužd Sebastian Ziani dodjeljuje *castrum Kesse* (CD II, 135—136) *datacija* je u protokolu, isprava je sastavljena u subjektivnoj formi, a čak nalazimo i veći broj svjedoka (npr. Ego Stephanus Baroci testis subscripsi itd.). I u Bariju nailazimo na *dataciju* u protokolu i subjektivnu formu u privilegiju što ga je Roger, kralj Sicilije i Italije izdao građanima Barija 1132 (CDB V, 137). Po tome se čini prihvatljivim da je riječ o autentičnoj ispravi dalmatinske provenijencije koja je ušla u Polikoron samostana sv. Ivana biogradskog, a odatle preko arhiva samostana sv. Kuzme i Damjana u mletački *Liber pactorum*.

Budući da je *laudo et confirmo* u svjetovnim vladarskim ispravama XI i XII st. nepoznat u smislu konsensa velikaša koji vladara okružuju, to treba na temelju izloženog zaključiti da je ta formula ušla u ugarske privilegije »trogirskog tipa« iz prakse dalmatinskih crkvenih pisara, preuzete iz prakse apulijskih crkvenih pisara i kasnije, u drugoj polovici XII st., prihvaćene od sastavljača krivotvorenih isprava koje su ušle u kartular samostana sv. Marije. Izlazi da su djelo kasnijeg krivotvoritelja trogirske diplome ne samo za Kolomana neuobičajeni način datiranja nego i rečenica »*Hec omnia per sacramentum...*«, kao i navodna suglasnost ugarskih velikaša s neobičnom formulacijom *laudo et confirmo* — dakle, svi dijelovi izuzev dispoziciju. A da li je do nas došla potpuna dispozicija?

N. Klaić je s velikim stupnjem vjerojatnosti dokazala da je trogirska diploma nastala poslije 1322,¹⁰⁶ pozvavši se kod toga na dopis trogirskog kneza mletačkom duždu od 29. studena 1322. u kojem se navode ugarski privilegiji Trogiru od 1182, 1197, 1215, a također i privilegij od 1242. s njegovim potvrdama od 1270. i 1275. Trogirski knez ne spominje isprave iz 1108, 1124, 1142. i 1151. pa je vrlo vjerojatno da ih u to doba nije ni bilo.

Ali, odakle je sastavljač isprave preuzeo neke podatke dispozitiva te isprave koji su u njegovo doba bez sumnje anakronistički?

Osobito skrećemo pažnju na Kolomanovo obećanje: *episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*. Ona se po svom sadržaju slaže s navodom zabilježske u mletačkom *Liber pactorum* o Kolomanovoj kuriji održanoj pred Zadrom, prema analizi što smo je dali u ovom radu, 1105. u kojoj se kaže: *nec episcopum uel primatem aliquem nisi ab eorum vele electum illis dare, confirmauere*. Kolomanovo obećanje znači, dakako, bitno ograničenje gradskih sloboda, jer je jasno da je Koloman time rezervirao sebi pravo da odlučno utječe na postavljanje biskupa i kneza.¹⁰⁷ Da je Koloman to pravo odmah i temeljito iskoristio, vidi se po mnogim okolnostima, npr. po tome što već 1105. nalazimo u Zadru kao kneza ugarskog velikaša Kledina, dok je u Splitu ubrzo izabran za nadbiskupa Manases, ličnost Kolomanova povjerenja.

Ali, ovdje bismo htjeli upozoriti na nešto drugo. Nema sumnje da je oduvijek postojao velik i obično odlučan utjecaj svjetovne vlasti na izbor biskupa. Crkva se tome žestoko odupirala, ali obično sa slabim uspjehom. Ako ništa drugo, crkvi je bilo osobito stalo da spasi bar privid crkvene samostalnosti i da investitura bude provedena na kanonski način (*institutio canonica*). Kako je, dakle, Koloman u vrijeme svoga najvećeg prijateljstva s papom mogao svojatati za sebe biskupsku investituru na takav posve nekanonski način, koji je morao pobuđivati skrajnje nezadovoljstvo pape već i zato što je upravo u to doba borba za investituru između pape i cara bila na vrhuncu? Na ovo pitanje daju istraživači koji su se bavili analizom

¹⁰⁶ N. Klaić, O autentičnosti, 83 i d.; Još jednom, 40 i d.

¹⁰⁷ V. N. Klaić, Povijest II, 14; obratno Kostrenčić, Slobode, 71—72, koji u kraljevoj potvrdi vidi puku formalnost s deklaratornim, a ne konstitutivnim značenjem.

trogirske diplome vrlo štire i često nikakve odgovore.¹⁰⁸ Jedino je N. Klaić upozorila na to da su Arpadovići kao apostolski vladari imali pravo potvrditi biskupe.¹⁰⁹ Međutim, u literaturi je vrlo sporno da li je ugarskom kralju Stjepanu ikad podijeljen taj privilegij,¹¹⁰ a nama se čini u svakom slučaju mnogo vjerojatnijim da je riječ o običnoj uzurpaciji koju je papinstvo moralo trpjeti, ali s kojom se nije složilo i koju je nastojalo prvom prilikom ukloniti. I doista, prilika je došla vrlo brzo. Koloman je nastojao postići papino priznanje svoje vlasti nad Dalmacijom, pa je shvatljivo što u aktima koncila u Guastalli, održanog 1106, nalazimo i značajnu glavu pod naslovom Refutatio inuestiture episcoporum, quam fecit rex Ungarie ad mandatum pape.¹¹¹ Sigurno je, dakle, da Koloman nije mogao poslije 1106. u svečanoj javnoj zakletvi pridržati za sebe ordinaciju odnosno konfirmaciju biskupa jer bi to bilo u eklatantnoj protivnosti s onim što je pred kratko vrijeme najsvetčanije obećao papi. Uostalom, to bi bilo i nepromišljeno, štetno i protivno interesima kralja i kraljevstva koji su se mogli zaštititi i unaprijediti zakulisnim manevrima mnogo bolje nego otvorenim kršenjem obećanja. Dakle, ni Kolomanov privilegij Trogiru ni njegovu kuriju pred Zadrom ne možemo datirati poslije 1106. Za kuriju smo već istakli da je i inače vrlo vjerojatno održana 1105. Što se pak tiče Kolomanova privilegija Trogiru, jedini način da se »spasi« materijalna vjerodostojnost sadržaja te isprave je upravo u priznanju da je ona formalna krivotvorina. Dakako, da nam nije stalo do nekog »spasavanja«, ali sve govori u prilog tvrdnji da je sadržaj Kolomanova privilegija Trogiru vjerodostojan — uz pretpostavku da je Koloman dao takvo obećanje Trogiru 1105. Sadržaj trogirske diplome, bar što se odnosi na ordinaciju biskupa, bio je anakronizam već 1106! Svakako je vrijedno pažnje da se jedino u trogirskoj diplomu od navodno 1108. govori o ordinaciji, dok u svim kasnijim ispravama, bez obzira na to da li su krivotvorene ili ne, isključivo o konfirmaciji¹¹² koja zbog izričitog obećanja Gejze II i njegova sina Stjepana III da se neće miješati u kanonski postupak pri izboru biskupa¹¹³ ne mora više imati antikanonski karakter, već se može interpretirati u smislu novih odnosa između crkve i svjetovne vlasti koji su u Njemačkoj došli do izražaja u Wormskom konkordatu 1122.¹¹⁴

¹⁰⁸ V., npr., Tomašić, Temelji, 6—7; Šišić, Priručnik, 611; Kostrenčić, Sloboda, 68, i d.; isti, Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava I, 1956, 171.

¹⁰⁹ N. Klaić, Povijest II, 14.

¹¹⁰ Ákos v. Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 281; Hóman, Geschichte, 315 i d., ali s druge strane i J. Deér, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie, Acta Litterarum Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae, Sectio Geographico-Historica 1/2, 1934, 62 = Nachdruck, Darmstadt 1969, 36; isti; Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation, Archivium Histor. Pontificae 2, 1964, 156 i d.

¹¹¹ Endlicher, Monumenta, 375.

¹¹² V. npr. Smičiklas, CD II, 49—50, 53; III, 68—69; IV, 146—147.

¹¹³ Endlicher, Monumenta, 382.

¹¹⁴ H. E. Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte, Köln-Graz 1964, 264 i d.

U vezi s time još je jedno zapažanje. Ako je opravdano i prihvatljivo analizirati krivotvorene isprave, kao npr. Kolomanov privilegij Trogiru, i na oprezan način služiti se njihovim sadržajem, onda nam se čini da nije opravdano odbacivati cijeli sadržaj pojedinih isprava samo zato što je posve sigurno da je riječ o krivotvorini. Pri tom mislimo na Kolomanov privilegij rapskoj crkvi od g. 1111. za koji je obiljem argumenata Šufflay još 1905. dokazivao da je riječ o krivotvorini nastaloj 1367.¹¹⁵ Pa ipak, vrlo je karakteristično da Kolomanova isprava u prilog rapskoj crkvi inzistira na tome kako inestituras tam ecclesiarum quam episcoporum et abbatum *absque regis consilio*, quemadmodum fuisse probauimus, fieri debere. Takvo isticanje prava crkve i izričito uklanjanje svakog formalnog kraljeva prava na investituru upućuju na razmjerno kratko vrijeme nakon Kolomanova obećanja papi na sinodu u Guastalli 1106, pa se isprava iskazuje kao provođenje Kolomanova obećanja papi i kao izmjena stanja koje je Koloman uspio nametnuti 1105, vidljivog po sadržaju trogirske diplome. Tome dodajmo još i spominjanje kraljevih i biskupskih pristava u vezi sa sakupljanjem crkvene desetine (pristaldus regis cum pristaldis episcoporum ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem itd.), a uloga kraljevskih i biskupskih pristava zajamčena je i u zakonodavstvu kralja Ladislava I: Si vero post juramentum dominum annonae quis alienus perjurum dixerit, praeter pristaldum episcopi ante pristaldum regis et comitis numeretur annona itd.¹¹⁶

I u Mlecima su bili načistu s time da svjetovna vlast ne bi smjela ulaziti u pitanje investiture. Prema ispravi od 1118, mletački dužd Ordelauf priznaje 1115. Rabljanima pravo presulem vobis eligendi ac comitem, confirmatione comitis reseruata nostre curie.¹¹⁷ On i ne pomišlja na to da za sebe rezervira pravo konfirmacije biskupa. Ali, ako je to tako, kako je glasilo nastavak teksta zakletve Ordelafa Falijera Zadranima 1117, sačuvane u evangelistaru sv. Simeona o kojoj će kasnije u ovom radu biti više riječi? Naime, sačuvano je ovo: in civitate episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus quem clerus et populus elegerit.¹¹⁸ Sigurno nije moglo stajati ni confirmabo ni ordinabo ni uopće bilo koji glagol koji bi upućivao na neko duždevo, makar kako slabo izraženo, ovlaštenje, jer bi se i najmanje ovlaštenje u vezi s biskupovom ordinacijom protivilo kanonskoj instituciji. Preostaje da pomišljamo na neki neutralni izričaj, npr. habebitis, ali ni to očito ne zadovoljava. Da li je uopće rečenica bila dovršena? Nije li možda sastavljač duždeva obećanja krenuo od predložka koji je imao pred sobom, a u kojem je bila zabilježena Kolomanova zakletva, i zatim naprosto nije znao nastaviti dalje jer mu je bilo nemoguće povezati biskupa i kneza na način kako to

¹¹⁵ V. M. Šufflay, A két Arbei iker-oklevél, Századok 39, 1905, 297 i d.; Šišić, Priručnik, 637; N. Klaić, Rapski falsifikati, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, 1955, 44.

¹¹⁶ S. Ladislaus, Decretorum Liber Primus, cap. 40; v. Corpus iuris hungarici, Budae 1779, 138; Endlicher, Monumenta, 332—333. Odredba je donesena 24. svibnja 1092.

¹¹⁷ Smičiklas, CD II, 29—30.

¹¹⁸ Smičiklas, CD II, 393.

proizlazi iz trogirske diplome. Treba priznati da usporedba Kolomanove zakletve Trogiranima i Ordelafove Zadranima ukazuje na »čudnovato podudaranje«, koje »ne može biti nikakav slučaj, nego se može protumačiti samo zajedničkim izvorom«, kao što je dobro primijetio Györffy:

Trogirska diploma

Anno dominice incarnationis MCVIII mense V, die XXV, anno XII regni mei Ego Colomanus rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie iuro super sanctam cruce[m] vobis Tragurinis meis fidelibus ciuibus firmam pacem (...) episcopum vero aut comitem quem clerus et populus elegerit, ordinabo

Ordela[us] 1117.

Anno dominice incarnationis MCXVII, indictione X, mense iunii, die ultimo festum sancti Pauli. Ego Ordela[us] Phaletrus dux Venetie, Dalmatie, iuro super sancta quatuor evangelie vobis Jadere civibus firmissimam pacem et egregiam libertatem hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus quem clerus et populus elegerit...

Dakle, sve upućuje na to da je u Zadru 1117. postojala barem zabilješka o sadržaju Kolomanova obećanja Zadru danog 1105. To još uvijek ne znači da je do nas dopro potpuni tekst te zabilješke, kasnije prerađene u ispravu. Neke okolnosti upućuju na to da je zabilješka o Kolomanovoj zakletvi morala obuhvaćati još neke odredbe.

Ponajprije, po svemu se čini da Koloman nije naknadno intervenirao u Dalmaciji ni 1108. ni 1111. jer o tome nema pouzdanih podataka. Naime, vidjeli smo da trogirski diploma nije mogla po svom sadržaju biti ispostavljena 1108. već 1105, te da nema razloga za datiranje zabilješke o Kolomanovu zborovanju pred Zadrom u g. 1105. Kako pak 1115. god. Kledin vraća taoce i povlači ugarsku posadu iz kaštela, i budući da od 1105. do 1115. nije bilo nikakvih promjena u odnosu Koloman-Zadar, a najmanje promjena u smislu pogoršanja odnosa i smanjivanja gradskih sloboda, treba zaključiti da je Zadar upravo prema sporazumu s Kolomanom bio primoran na davanje talaca i na prisustvo ugarske posade u kaštelu. I doista, ako malo razmislimo o situaciji 1105, moramo doći do zaključka da je Koloman na vrhuncu svoje vlasti sigurno želio što više učvrstiti svoju vlast, a to je najbolje mogao upravo tako da uzme taoce i da smjesti posadu, ako već ne u nevažnom Trogiru, a ono bar u kaštelu koji kontrolira prilaze Zadru — slično kao što je to učinio i u Splitu. Koloman je nakon 1105. vjerojatno upravo zbog talaca i posade čvrsto držao vlast nad Zadrom, pa je tek Ordelafova oružana intervencija u Dalmaciji dovela do vraćanja talaca i napuštanja kaštela.¹¹⁹

¹¹⁹ Poučno je usporediti, npr., u opasci 105 spomenutu ispravu kojom Roger kralj Sicilije i Italije podjeljuje privilegije građanima Barija 1132. U toj ispravi nailazimo na niz odredaba koje sadržajem i formom podsjećaju na trogirsku diplomu. Npr.: *De lege vestra et consuetudinibus vestris, quas iam quasi per legem tenetis, vos non eiciet nisi vestra voluntas. Nadalje: Iudicem nobis extraneum non*

III. DANDOLOVE VIJESTI O DALMATINSKIM VOJNAMA DUŽDEVA ORDELafa FALIJERA I DOMINIKA MICHELIIJA

1. Pod naslovima *Secunda recuperatio Iadre et captio Belgradi — Adventus Henrici Vti imperatoris Veneciam — Recuperatio domini Dalmacie — Egressio ducis in Dalmaciam et ipsius occisione — Recuperatio Spaleti et Tragurii*¹²⁰ izvještava Dandolo ukratko ovo:

Dužd Ordelaf Falijer krenuo je u kolovozu 1115. s velikom ratnom flotom et cepit Jadram excepto castro et Belgradum, quas muniit, ne Ungari, custodientes Jadre castrum, subsidium optinerent et acceptis obsidibus rediit. Iduće, 1116. god., boravio je Henrik V u Mlecima te contra Ungaros, denuo Dalmaciam invadentes, auxilium spondit.¹²¹ Dužd je krenuo u Dalmaciju u svibnju 1116. potpomognut vojnom pomoći rimskog i bizantskog cara, te je 2. srpnja, tj. na dan sv. Pavla, pobijedio bana i uhvatio mnoge plemenite Ugare, a predao mu se i zadarski kaštel. Na to je dužd osvojio i razorio šibenski kaštel, a predali su mu se i Split i Trogir (inexpugnabile castrum Sibinici optinuit et diruit, Spalatum quoque et Tragurium per dedicionem accepit). Na to se dužd vratio s plijenom i taocima u Mletke, postigavši vlast nad Dalmacijom. Iduće 1117. god. Ordelaf je ponovo krenuo u Dalmaciju protiv Ugara koji su tamo prodrli, ali je bio ubijen, dok illi vero qui a bello evaserant, Jadram sub tuitione ducale protexerunt.¹²²

Toliko o Ordelafu Falijeru. Njegov je nasljednik, Dominik Michieli, u kolovozu 1122. krenuo na križarsku vojnu i na proputovanju uz Dalmaciju dobio pomoć od dalmatinskih gradova (ex illis asumptis).¹²³ Vraćajući se 1125. došao je s flotom u Dalmaciju, te Split i Trogir, koje su Ugri u međuvremenu bili osvojili, povratio pod mletačku vlast i od njih iznudio izjavu o vjernosti. Kako su Ugri nakon toga pružali otpor u Biogradu, dužd je grad osvojio i razorio. Dandolo završava svoj izvještaj ovako: (dužd) spoliaque apud Jadram Deo primum et pugnatoribus distribuit te se nakon izbivanja od dvije godine i deset mjeseci vratio u lipnju u Mletke.¹²⁴

ponet sed de vestris civibus [...] In domibus vestris neminem per vim hospitari faciet. U istoj ispravi nalazimo i odredbe o taocima i kaštelu: Obsides a vobis non tollet nec tolli feciet. Castellum in civitate Bari aliud non faciet. Očito je i u Barriju pitanje talaca i kaštela bilo vrlo važno i rješavalo se prema odnosu snaga suugovarača.

¹²⁰ Mur.² 191—192.

¹²¹ O tome podrobnije v. L. Margetić, Kako je i kada Hrvatskoj oteto područje od Rijeke do Brseča, rad pročitao na Znanstvenom skupu »Noviji rezultati u proučavanju povijesti i kulture Istre« (9. do 12. studeni 1977), u tisku.

¹²² Mur.¹ 266—267 = Mur.² 230—231.

¹²³ Mur.¹ 270 = Mur.² 233.

¹²⁴ Mur.¹ 272 = Mur.² 235.

2. Prema Luciusu dalmatinski su se gradovi nakon 1117. nalazili pod mletačkom zaštitom, ali bez mletačke vojne posade.¹²⁵ Stjepan II osvojio je 1124. cijelu Dalmaciju¹²⁶ osim Zadra,¹²⁷ ali ju je već 1125. dužd povratio pod mletačku vlast i otoke u blizini Zadra, koji su do tada pripadali Biogradu, predao Zadru.¹²⁸ Tako je Dalmacija ostala pod vlašću Mletaka do smrti ugarskog kralja Bele Slijepog (1141),¹²⁹ a nakon toga su Trogir i Split ponovo pali pod Ugre,¹³⁰ dok je Zadar i dalje ostao pod Mlecima¹³¹ te je čak uz pomoć dužda zadarska biskupija pretvorena u nadbiskupiju 1146.¹³²

Benevenia je 1899. dokazivao da je Zadar bio pod ugarskom vlašću od 1134. do 1146., i to s pozivom na ispravu iz 1134. u kojoj se za zadarskog kneza Petra kaže: *totius Dalmacie principatum feliciter procurante*. Benevenia kaže da riječ principat ukazuje na ugarsku vlast, koja je to vjerojatnija što se prema jednoj ispravi iz 1164. za istog kneza kaže da je u doba bana Albeusa, dakle Beloša, bio sub rege ungarico, a bana Beloša nalazimo u ispravama iz 1141. i 1144. Budući da se isti zadarski knez pojavljuje u protokolu isprave iz 1146. zajedno s mletačkim duždem Petrom Polanijem, to treba, po Benevenii, zaključiti da je te godine Zadar ponovo priznavao mletačku vlast.¹³³

Brunelli je 1913. prihvatio ovu argumentaciju i još dodao da Zadar već 1129. nije bio mletački, što se može zaključiti po tome da zadarski biskup te godine zove mletačkog dužda *dux Venetiarum*, dakle ne priznaje mu naslov *dux Dalmatie et Chroatie*.¹³⁴

Analize Šišića,¹³⁵ prikazi Kretschmayra,¹³⁶ Prage,¹³⁷ Cessija¹³⁸ i ostalih¹³⁹ ne donose novih rezultata za ovo razdoblje. Čak se može reći da Šišićeve

¹²⁵ Lucius, De regno, 122.

¹²⁶ Lucius, De regno, 124.

¹²⁷ Lucius, De regno, 125.

¹²⁸ Lucius, De regno, 126.

¹²⁹ Lucius, De regno, 126.

¹³⁰ Lucius, De regno, 127.

¹³¹ Lucius, De regno, 130.

¹³² Lucius, De regno, 136.

¹³³ Benevenia, *Il Comune di Zara*, 132—133.

¹³⁴ Brunelli, *Storia della città di Zara, Venezia 1913* (drugo izdanje Trieste 1974), 338.

¹³⁵ Šišić, *Poviest*, 34. Šišić je prvi ustvrdio da su »oko 1133. god.« dalmatinski gradovi, osim Zadra i otoka, »oslobođeni od mletačkog gospodstva« (F. Šišić, *Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247*, Rad 142, 1900, 221—222). Naime, po njemu je isprava zadarskog biskupa od 1129. dokaz da je te godine još sva Dalmacija u mletačkim rukama, dok izbor prougarske ličnosti Gaudija za splitskog nadbiskupa svjedoči da je tada već Split bio u vlasti Bele II. Šišić se pozvao i na Dandolove riječi da je ugarski »bijes« zauzeo Split, Trogir, Šibenik i druge gradove, ali kako ni Dandolo ne daje nikakav vremenski podatak, to Šišić kombinira ovako: Prema zapisu krčkog biskupa Dominika Mlečani su 9. ožujka 1133. istjerali Hrvate iz Krka, što znači da su ga Hrvati prije toga osvojili, pa je »prema tome jasno da su se oko 1133. Split i Trogir opet dali pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja« (Šišić, *Poviest*, 52—53). Od Šišića je taj datum prešao i u djela mnogih pisaca.

1133. god. kao »točniji datum« nikako ne stoji. Prema bezvrijednom podatku iz *Storia della famiglia Frangipane* (Smičiklas, CD II, 42) proslava dana 40 muče-

analize znače korak unatrag od Lenelovih i Brunellijevih istraživanja ponajprije zato što se čvrsto drži Dandola, i to u nepouzdanom zastarjelom izdanju Muratorija, premda mu je bio poznat rukopis Cod. Zanetti 400 koji daje bolji tekst i za koji je Šišić vjerovao da je to Dandolov autograf.

3. Premda Lenel nije Dandolove odlomke o Ordeľafovim vojnama posebno analizirao, ipak se i na njih može protegnuti Lenelov zaključak o načinu Dandolova rada, koji je Lenel donio na osnovi analize dva-tri Dandolova mjesta: »So wiederholt sich stets dieselbe Erscheinung. Bruchstücke der älteren Überlieferung werden zu einer durch und durch parteiisch gefärbten Darstellung zusammengefügt.«¹⁴⁰

Dandolo se za prikaz Ordeľafovih ekspedicija u Dalmaciju 1115—1117. poslužio bez sumnje podacima iz *Annales Venetici breves*,¹⁴¹ osim podatka o pogibiji Ordeľafa 1117.

Annales Venetici breves sastavljeni su vjerojatno negdje početkom XIII st.,¹⁴² a o njihovoj pouzdanosti vlada u literaturi nepodijeljeno dobro mišljenje. Zato ih vrijedi ovdje u cijelosti navesti, to više što će usporedba s Dandolom biti izvanredno instruktivna:

nika, tj. 10. ožujka 1133 (A. Cappelli, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo*, Milano 1969³, 44) imala je cilj da označi dan na koji je Krk oslobođen od pirata. Vijest nastavlja da se nakon toga Krk predao pod mletačko gospodstvo uz plaćanje godišnjeg tributa. Međutim, poznato je da je Krk priznavao mletačko vrhovništvo još za vrijeme dužda Dominika Michielija (Smičiklas, CD II, 94—96) (1118—1129), dakle prije 1133. a vrlo sumnjiv podatak o tome da se Krk 13. ožujka 1133. oslobodio pirata ne može se tumačiti kao da su ti pirati upravo Hrvati. I kad bi se to i prihvatilo, iz toga još, dakako, ne slijedi da su »Hrvati« baš te iste godine osvojili Krk, a ne možda koju godinu ranije. Dakle, navedeni se podatak ne može upotrijebiti na način kako je to učinio Šišić. Nezavisno od toga taj podatak nije nimalo pouzdan, te ga kao neupotrebljiv i nevjerodostojan ne treba uzimati u obzir (usp. i N. Klaić, *Povjest I*, 154). Budući da isprava od 1129. nikako ne dokazuje da je u to doba Dalmacija bila mletačka, već nepriznavanje naslova *dux Dalmatiae et Croatiae* upućuje na obratan zaključak, to se čini da je vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva nad Splitom, Trogirom itd. najvjerojatnije ponovo uspostavljena između 1125. i 1129, po Kretschmayru oko 1128, dok bismo mi bili čak skloni da privremeno priznavanje mletačke vlasti 1125. shvatimo samo kao prolaznu epizodu izazvanu vraćanjem mletačke flote iz Palestine.

¹³⁶ Kretschmayr, *Geschichte*, 230 i d.

¹³⁷ Praga, *Storia*, 81—82.

¹³⁸ Cessi, *Storia*, 142 i d.

¹³⁹ V. npr. Deér, *Die dalmatinische*, 54; Hóman, *Geschichte*, 373; M. Barada, *Dalmacija, Hrvatska enciklopedija IV*, 1942, 469; J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 129; M. Suić, *Zadar, Enciklopedija Jugoslavije 8*, 1971, 567—568.

¹⁴⁰ Lenel, *Die Entstehung*, 93.

¹⁴¹ *Monumenta Germaniae Historica* (dalje MGH), *Scriptorum Tomus IV, Hannoverae* 1883, 71, ed. H. Simonsfeld.

¹⁴² MGH IV, 67.

Anno Domini millesimo centesimo quinto decimo, mense Augusti, indictione octava, Ordelauffus Faletro dux exivit cum exercitu in Dalmacia et cepit eam preter Jaderam et Belgradum et rediit in Veneciam. Postea vero in venturo mense Madio iterum exivit cum equitibus et navibus in Dalmacia. Et in die sancti Pauli ipse dux cum paucis equitibus fugavit banum cum magna multitudine de campo et cepit Jaderam et fortissimum castrum, quod in ea erat valde et munitum, et urbem Belgradum. Cepit etiam inexpugnabile castrum quod vocatur Sibinicum et evertit illud a fundamentis et sic tenuit totam Dalmaciam in manu valida, unde comites Ungrorum cum nobilibus viris et mulieribus multis cum pueris eorum captivi ducti fuerunt in Venecia.

Dakle, po Annales Venetici breves tijekom događaja je ovakav: 1115. god. dužd Ordelauf osvaja dalmatinske gradove, osim Zadra i Biograda; 1116. dužd pobjeđuje bana, osvaja Zadar i njegov kaštel te Biograd, ruši Šibenik i uzima mnoge ugledne Ugre kao taoce.¹⁴³

Dandolo je taj izvještaj prilično preudesio: 1115. dužd osvaja Zadar osim kaštela i Biograd, utvrđuje ih i uzima taoce; 1116. osvaja zadarski kaštel, ruši Šibenik, predaju mu se Split i Trogir i on uzima taoce. Dakle, Dandolo je temeljito ispremijsao događaje. Razlozi Dandolovih svojevrsnih izmjena

¹⁴³ Nije bez interesa navesti ovdje i izvještaj Martina da Canale, dijelom zato što je njegov izvještaj stariji od Dandolova pa ima izvjesnu samostalnu vrijednost, a dijelom zato što je u našoj historiografiji do sada bio neiskorišten. Kako je izdanje A. Zona Martina da Canale u Archivio storico italiano VIII, Firenze 1845, zastarjelo, to dajemo tekst po A. Limentano, Martino da Canale, Les estoires de Venise, Firenze 1972; 24: Or veul je que vos sachés que avint au tens de monseigneur Ordelafe Falere. Sachés, seignors, que Jarentis revelerent Jadre par li consoil dou roi d'Ongrie, et avec yaus se revela Dalmace tote. Et quant mesire Ordelafe Falere, li haut dus de Venise, sot de verité, il fist armer sa navie et il meime s'en ala a Jadre et la prist et prist Dalmace tote et la mist en sa subiecion; et s'en vint en Venise et leissa Jadre en bone garde. Et un poi après s'en ala mesire Ordelafo Falere en Dalmace, et avec lui maint chevalier en la compaignie des Venesiens. Mesire li dus issi en seche terre a tote sa compaignie et desconfist li ban d'Ongrie et prist grant planté de Ongrés et maint cuens d'Ongrie et prist Belgrat et Sebenic et Traü et Spalat, et fist ebatre les murs et les tors a terre; et se li roi d'Ongrie ne se fust acordé a monseigneur li dus, il eüst esilee Dalmace tote. Mes li roi d'Ongrie en fist la pais au dus, et il rendi les prisons que ja les avoient mandé en Venise [...].

Dakle, po Martinu da Canale redosljed događaja je bio ovaj: Zadar i ostala Dalmacija bune se protiv Mletaka na nagovor ugarskog kralja; dolazi dužd Ordelauf i osvaja Zadar i ostalu Dalmaciju; nakon toga dolazi Ordelauf ponovo, pobjeđuje ugarskog bana, hvata mnoge ugarske plemiće i ruši zidine Biograda, Šibenika, Trogira i Splita; dolazi do primirja, pa dužd pušta zarobljenike. Martin da Canale crpao je očito svoje vijesti iz Historia ducum, ali ih je prilično izmijenio i zataškao Ordelafov smrt. Ipak, zanimljivo je da već on govori o primirju, o kojem ništa ne znaju ni Annales Venetici breves ni Historia ducum ni Dandolo pa ni kroničar Marko. Nismo sigurni da bi trebalo tom podatku Martina da Canale povjerovati, ali podatak doista nije nevjerovatan.

izgledaju prilično jasni. Prije svega, u centru je pažnje Dandola dakako Zadar, pa Dandolo hoće pokazati kako je Ordelafova vojna bila odmah 1115. uspješna u glavnoj točki: odmah je osvojen Zadar, osim dakako kaštela koji su Ugri branili. Osim toga, na taj način se još više smanjuje vrijeme ugarske okupacije Zadra. Međutim, kako je u Mlecima bilo vrlo dobro poznato da je Ordelaaf izgubio život u bitkama oko Zadra 1117, to je Dandolo popunio svoj izvještaj podatkom iz *Historia ducum Veneticorum*, cijenjene i pouzdane kronike iz vremena ne dugo poslije 1229. koja kaže da Ordelaaf *exercitum cum gloria remisit ad propria; et post paucum tempus apud predictam civitatem ab hostibus interfectus fuit*.¹⁴⁴ Dakle, dužd je poginuo »kod Zadra«. Nije jasno, da li iz toga treba zaključiti da su Mlečani izgubili Zadar. Svakako je zanimljivo da *Annales Venetici breves* šute o duždevoj pogibiji očito zato što ne žele spominjati ni duždevu smrt ni vjerojatni gubitak Zadra. *Historia ducum* izvještava nešto dalje o mletačkom križarskom ratu 1122. i kaže da se mletačka flota vratila 1125. te na povratku osvojila Split i Trogir, a Biograd sravnila sa zemljom. Što se tiče Zadra, u kronici nalazimo ove značajne riječi koje su Dandolo poslužile kao izvor: *Jaderam vero cum venissent, ad quendam exierunt locum et auri argentique ac rerum copia civitatum earum, quas contriverant, in medium adducentes, et partem orphanis, viduis ac pauperibus primo exinde facientes, cetera, iubente duce, inter se dividerunt; et ita Te Deum laudamus cantantes in letitia et gaudio magno redierunt ad propria*. Dakle, mletačka vojska iskrcala se negdje u blizini Zadra i podijelila plijen očito zato što se smatralo da je ekspedicija već uspješno završena i što više neće biti nikakvih predvidivih poteškoća. Ranija podjela plijena bila bi opasna zbog eventualnih neprijatelja, a dioba u samim Mlecima bila bi neprilična jer bi već vojnička stega popustila. Dio plijena namijenjen sirotinji pripada bez sumnje mletačkim crkvama koje će ga podijeliti tamošnjim siromasima, a nikako nije bio predviđen za Zadar, kao što se to u literaturi navodi.¹⁴⁵ U protivnom bi trebalo zaključiti da su se mletački križari sjetili dijelom plijena zadarske sirotinje, a da ni mletačke crkve ni mletačka sirotinja nisu ništa dobili jer je sve ostalo podijeljeno među momčad. To, dakako, ne ide. Svakako je značajno da u tekstu nema ni riječi o borbama oko Zadra i o njegovu osvajanju, ali ni o svečanom ulasku u grad. Najjednostavnije je tumačenje da je Zadar u to vrijeme saveznički i prijateljski grad, ali to još ne znači da priznaje mletačko vrhovništvo.

Dakle, *Annales Venetici breves* i *Historia ducum Veneticorum* u najmanju su ruku vrlo nejasni, pa se iz njih ne može sa sigurnošću izvesti zaključak o mletačkoj vlasti nad Zadrom 1117. i 1125. Toga je bio, valjda, svjestan i Dandolo pa je te nejasne izvještaje »popravio« tako da je najprije napisao: *illi vero a bello evaserant Jadram intrantes illam sub tuicione ducali protexerunt*, ali mu se to nije svidjelo pa je to promijenio u konačni tekst: *illi vero qui a bello evaserant Jadram sub tuicione ducali protexerunt*.

¹⁴⁴ MGH IV, 73.

¹⁴⁵ V. npr. *Benevenia, Il Comune*, 126; Šišić, *Poviest*, 39.

Dakle, čak se i sam Dandolo ustručavao ustvrditi da je mletačka vojska ušla u Zadar, možda zato da ne bi izgledalo da su mletački vojnici pobjegli pod zaštitu tvrdih zadarskih zidina. Dandolovi izvori ne govore ni riječi o nekoj mletačkoj »zaštiti« Zadra nakon Ordelafova poraza. To je Dandolov svojevoljni i tendenciozni dodatak. Zato nije čudo što Cessi piše s velikom dozom nesigurnosti da Ugarska 1117. u Dalmaciji »rioccupò buona parte del territorio perduto, ad eccezione forse (!) di Zara o poco più«. ¹⁴⁶ Doduše, Cessi misli da je god. 1123. bila mnogo povoljnija za Mletke: »fini con il trionfale riscatto della Dalmazia dalla schiavitù ungara«, ¹⁴⁷ — ali i to je sumnjivo, bar što se tiče Zadra.

4. Kako nas mletački izvori ostavljaju u vezi s događajima 1115. do 1117. u nedoumici, potrebno je obratiti se drugim izvorima.

To su prije svega vijesti iz evangelistara crkve sv. Simeuna u Zadru. ¹⁴⁸ One su vrlo pouzdane i mogu uvelike pomoći razumijevanju prilika u Zadru na početku XII stoljeća.

U zabilježenim laudes spominje se Koloman, kralj Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, a uz njega još postoje laudes Stephano clarissimo regi nostro, Gregorio venerabili Jaderea praesuli i Cledin inclyto nostri comiti. Deér je uspješno dokazao da se te laudes odnose na vrijeme između 1113. i 1115. ¹⁴⁹ Za Kledina znamo da je bio zadarski knez već 1105. Kao što smo već napomenuli, za vrijeme od 1105. do 1113. nema nikakvih vijesti o bilo kakvoj promjeni u položaju Zadra s obzirom na Ugarsku a nema ni vijesti o nekoj zadarskoj pobuni i njezinu gušenju, pa zato treba zaključiti da je Kledin bio knezom s pravima i ovlaštenjima koja je imao već 1105. Koja su to prava i ovlaštenja?

Na sreću, u istom evangelisteru sačuvane su i sukladne izjave pod zakletvom kneza Kledina i predstavnika zadarskog stanovništva Vitače. Kledin se u svojoj zakletvi naziva princeps huius provintie et banus i nastupa ne samo kao zadarski comes nego kao punopravni predstavnik ugarskog kralja Stjepana te izjavljuje Zadranima da 1) potvrđuje mir i staru slobodu, 2) da vraća kaštel i kneževsku palaču u gradu, 3) da traži od Zadrana samo prijateljstvo i tribut koji su plaćali za Kolomana, 4) da se odriče prava na zadarske taoce te ih vraća. Predstavnik zadarskih građana Vitaza veteranus prior zaklinje se 1) da će biti vjeran, 2) da će plaćati tribut po starom načinu, 3) da ubuduće neće davati taoce. ¹⁵⁰

¹⁴⁶ Cessi, Storia, 142.

¹⁴⁷ Cessi, Storia, 143.

¹⁴⁸ V. Klaić, O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povjest na početku XII stoljeća, VZA III 1901, 1—5; Smičiklas, CD II 392—393.

¹⁴⁹ Deér, Die dalmatinische, 51.

¹⁵⁰ Kao što se vidi, zakletva Vitače podudara se s Kledinovom (v. N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 154). Ipak je Kledinova zakletva donekle nejasno stilizirana, pa bi se mogla i drukčije tumačiti. V. N. Klaić, Još jednom, 25. Bez sumnje je točno objašnjenje u N. Klaić, O neupotrebljenom, 4 i Šišić, Poviest, 36. Prepisivač Kledinove zakletve učinio je malu, lako uočljivu grešku, jer Kledin očito kaže nihil vero ab eis querens nisi amicitiam illorum nec

Kledinova i Vitačina zakletva obavještavaju nas prije svega o golemoj promjeni koja se u to vrijeme zbila sa Zadrom. Do te zakletve ugarska vlast je u Zadru potpuna; ugarski velikaš Kledin je zadarski knez, Ugri drže u svojim rukama zadarski kaštel, Kledin stanuje u gradu, ugarska je vlast posebno zaštićena time što su Zadrani morali predati Ugrima taoce. Zakletva nas izvještava da je svemu tome došao kraj i da vlast u gradu ponovo preuzima građanstvo. Nije slučajno što zakletvu polaže veteranus prior. Vidi se da građani još nisu izabrali novu osobu na čelo grada i da ih zbog toga zastupa veteranus prior, nekadašnji prior koji na taj način u neku ruku simbolizira fikciju o neprekinutosti gradske autonomije.¹⁵¹ Ugarski uzmak je doista velik. Kako je prema Annales Venetici breves Ordelauf osvojio zadarski kaštel u svibnju 1116, to je Kledin očito predao taj kaštel Zadranima prije toga datuma. Razlog ugarskog uzmaka je nesumnjiv. Ordelauf je 1115. posve pokolebao ugarsku vlast u Dalmaciji.

Što je Ugarskoj zapravo ostalo? Annales Venetici breves kažu da je Ordelauf osvojio sve dalmatinske gradove osim Zadra i Biograda, ali to nikako ne znači da je Zadar ostao pod punom ugarskom vlašću. Nije li Zadar 1116. uspio da u borbi dvaju konkurenata za prevlast u Dalmaciji, Ugarske i Mletaka, izbori samostalnost? Iz Kledinove se zakletve može upravo to zaključiti: vlast je preuzeo Vitača, Zadrani su povratili kaštel koji je imao prvorazredno vojničko značenje. Ali, iz Kledinove se zakletve 1115. može zaključiti još nešto: Zadrani nisu bili pasivni promatrači borbe između Ugarske i Mletaka, već su oni bili aktivnim sudionikom diplomatske i vojne igre oko Dalmacije. To se posve jasno vidi iz završnih riječi zakletve: *Hoc sacramentum feci Jadertinis et omnibus sociis eorum, quibus placet hoc, sicut eis placuit secundum consuetudinem propriam*. Iz tih se riječi može zaključiti da su Zadrani stali na čelo dalmatinske koalicije koja nije htjela čuti ni za Ugre ni za Mlečane. Na žalost, ne možemo mnogo reći o toj koaliciji jer nam nedostaju izvori. Ipak, sačuvan je još jedan trag. Naime, 1118. sastavljen je zapis o svečanoj zakletvi što ju je dužd Ordelauf dao Rabljanima na putu prema Zadru,¹⁵² očito 1115. kada je prema Annales Venetici breves osvojio cijelu Dalmaciju, dakle i Rab, izuzev Zadar i Biograd. Predstavnicima Raba izjavili su tom prilikom da žele biti pod mletačkom vlašću i to »si Jadrenses noluerint vel non potuerint«. Te riječi jasno ukazuju na

(non) redditum tributi quod tempore S(tephani) quondam regis probantur reddidisse, exceptis obsidibus, quos remitto. Prepisivač je pogrešno napisao S(tephani) umjesto C(olomani), a osim toga je ispustio non, pa se dobiva besmisleni tekst, kao da navodno Kledin ne traži od Zadrana čak ni tribut što su ga Zadrani do tada plaćali. Dakako, Kledin traži prijateljstvo i tribut, a zatim — u skladu s time — Vitača obećaje vjernost i tribut. Uostalom, to se vidi i po nastavku teksta. Kledin (traži dotadašnji tribut, ali) ne traži više taoce, a taoce koje drži vraća (exceptis obsidibus quos remitto). U skladu s time Vitača također ističe (da će davati tribut, ali) da neće davati taoce. N. Klaić, Još jednom, 25, s pravom upozoruje da se i tu potkrala greška u prijepisu jer umjesto *dati*one stoji *dit*ione.

¹⁵¹ V., npr., Smičiklas, CD II, 15.

¹⁵² Smičiklas, CD II, 29—30.

određenu savezničku povezanost Zadra i Raba. Tim riječima Rab kida veze sa Zadrom i izjavljuje da će (bez obzira na dosadašnje veze) ostati pod Mlecima čak ako Zadar odluči da se Mlecima ne pokori (noluerint) pa i ako Zadar u tome bude onemogućen, npr. zbog ugarske intervencije (potuerint). Te riječi mogu nam otkriti još nešto važno. Naime, zašto se još 1118. *zapisuju* te riječi? Zar ne bi 1118. bilo dovoljno reći da su Rabljani 1115. izrazili želju da budu pod vlašću Mletaka i da se zatim Ordelafova zakleto? Očito su te riječi bile još i te kako aktualne 1118. kada se smatralo toliko važnim da se one navedu. Mislimo da objašnjenje može biti samo jedno: Zadrani su još i 1118. bili toliko samostalni i igrali tako važnu ulogu da se još i te godine trebalo posebno istaći da Rabljane ne veže nikakva veza sa Zadranima. Zadrani su, kao što smo vidjeli po Vitačinoj zakletvi, priznavali ugarskom kralju »fidelitatem« i obvezali mu se na daljnje plaćanje tributa, ali se ni fidelitas ni tribut ne mogu uzeti kao dokaz priznanja punog i pravog vrhovništva Ugarske nad Zadrom,¹⁵³ već je to neravnopravni saveznički ugovor dviju ugovornih strana, jače i slabije, koji čak ne mora biti u punoj suprotnosti sa zakletvom koju je Ordelafova 1117. dao Zadranima. Već je Lucius odlično primijetio da su dalmatinski gradovi ovisili od ugarske kontinentalne i od mletačke pomorske sile i nastojali se prilagoditi i jednima i drugima.¹⁵⁴ Sve je, dakako, ovisilo o konkretnim okolnostima i o snazi pojedinog partnera, a po svemu iznesenom slijedi da je Zadar priznavao snagu Ugarske i Mletaka, ali da je i sam bio toliko snažan da je mogao igrati prilično samostalnu ulogu.

Dakle, po svemu se čini da je Ordelafova 1115. stekao vlast nad Rabom, Splitom i Trogirom, da je Ugarskoj ostao Biograd, a da je Zadar zadržao razmjerno samostalnu ulogu. Ordelafova je doduše 1116. osvojio i zadarski kaštel, a možda mu se privremeno morao pokoriti i Zadar, ali Mleci već iduće g. 1117. gube vlast nad svim dalmatinskim gradovima izuzev Rab, dok se ugarska prevlast ponovno protegnula nad Splitom i Trogirom. Što se pak tiče Zadra, on je po svemu sudeći i nadalje ostao samostalan u smislu našeg izvođenja, a to je ostao bez sumnje i nakon 1125. jer ni za tu godinu ne postoje nikakvi dokazi o nekom osvajanju Zadra od strane Mlečana.

5. Obratimo sada pažnju na isprave što se izravno ili neizravno odnose na Zadar za razdoblje poslije 1117.

a) U Polikorionu samostana sv. Kuzme i Damiana sačuvana je sumnjiva isprava¹⁵⁵ datirana s 1129. god. i 6. indikcijom. Datacija je pogrešna u pogledu indikcije koja bi za tu godinu trebala biti sedma. Prema toj ispravi zadarski biskup Mihalj izvještava da poklanja samostanu sv. Ivana crkvu sv. Kuzme i Damjana koju post reuersionem Romanie desolacionemque ci-

¹⁵³ Usp. npr. isprave iz 1018. god. (CD I, 54—58), po kojima Rab, Krk, Beli i Osor priznaju mletačkog dužda za seniora i obećavaju davanje tributa u vrijeme kada i Mleci i kvarnerski otoci priznaju bizantsko vrhovništvo i kada je Bizant na vrhuncu svoje moći.

¹⁵⁴ Lucius, De regno, 122.

¹⁵⁵ Smičiklas, CD II, 39—40.

vitatum dux Veneziarum michi concessit abere. Dakle, dužd je dodijelio zadarskom biskupu crkvu sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu, očito 1125, nakon što se mletačka mornarica vraćala iz Palestine i razorila Biograd. Prema ispravi izgleda kao da je tom prilikom otok Pašman pao u ruke Mlečana pa su oni taj otok prepustili Zadru, a crkvu sv. Kuzme i Damjana zadarskom biskupu. Zadar je time nagrađen za prijateljski i saveznički stav prema Mlečima što dakako ne znači da priznaje mletačko vrhovništvo. Čak ni očito promletački koncipirana isprava iz Polikoriona ne stavlja ime dužda u protokol i naziva ga samo dux Venetiarum, a ne i dux Dalmatiae et Croatiae. I to govori protiv mletačke vlasti nad Zadrom 1129. Ako se dakle ispravi može vjerovati, Zadar je i nakon 1125. ostao samo saveznik Mletaka.

b) U registru isprava sv. Krševana iz konca XII st. nalazi se odlomak bez datuma, ali koji stavlja u god. 1133. To je zabilješka o sporu što ga je samostan sv. Krševana vodio o vinogradima s poblize nenaznačenim protivnicima pred biskupom Mihaljom. Zabilješka nema oblik isprave, pa se ne može prosuđivati njezina diplomatska autentičnost nego samo sadržaj. Sadržaj zabilješke je višestruko pravno zanimljiv, ali se ovdje u njegovu analizu ne možemo upuštati. Za nas će biti dovoljno ako upozorimo da se iz zabilješke ne može ničim zaključiti u prilog niti mletačke niti ugarske prevlasti nad Zadrom.¹⁵⁶

c) Zabilješka iz g. 1134.¹⁵⁷ ima ovaj protokol: Anno domini millesimo centesimo XXXIV, indictione XII, presidente cathedre beate Anastasie M(i-chaele) archiepiscopo, Petro comitatum Jadere, totiusque Dalmacie principatum feliciter procurante. Zabilješka je u Codex diplomaticusu označena kao original, ali je doista više nego sumnjiva. Ona pripovijeda o sporu između samostana sv. Marije i sv. Krševana o nekim zemljama u Obrovcu, i to na način koji je neobičan i upravo nemoguć za ispravu o presudi. Nevjerojatno je da bi u autentičnoj ispravi o sporu stajalo: tunc confusa pars monalium, pre verecundia nichil iam dicere potuerit. Tunc dati iudices, data sententia, utramque partem habire preceperunt. To je način pisanja zabilješke, a ne način ispostavljanja isprave. Dapače, iz zabilješke se vidi da odiše prokrševanskom tendencijom. Zabilješka nema nikakvih sredstava ovjeravanja autentičnosti njezina sadržaja, a čak nije ni navedeno ime pisara itd. Dakako, 1134. Zadar je imao biskupa, a ne nadbiskupa, ali to bi se za nuždu moglo možda objasniti i izrazom borbe za nezavisnost zadarske crkve od splitske nadbiskupije, pa je možda kasniji sastavljač taj neistiniti podatak zbilja pronašao u nekoj starijoj zabilješci. Prema riječima protokola: Petro comitatum Jadere totiusque Dalmacie principatum feliciter procurante moglo bi se s Beneveniom i Šišićem eventualno pokušati braniti tvrdnju da je Zadar u to vrijeme priznavao ugarsku vlast, ali principat Dalmacije je ipak neobičan naslov koji ne treba uzeti previše ozbiljno s obzirom na krajnju nepouzdanost zabilješke. U svakom slučaju, o nekom priznanju mletačkog vrhovništva nad Zadrom nema ni po toj ispravi govora.

¹⁵⁶ Smičiklas, CD, 40–41.

¹⁵⁷ Smičiklas, CD II, 44–45.

d) Pismo pape Inocencija II od 23. svibnja 1139. sačuvano je u originalu.¹⁵⁸ Papa piše splitskom nadbiskupu i prigovara mu što contra veterem consuetudinem a Strigoniensi archiepiscopo consecrationem suscipere attemptasti, ali mu to odmah dalje u pismu oprašta. Svakako je pismo jasan dokaz da je u to doba Split priznavao ugarsku vlast, ali je dakako mnogo važniji nastavak pisma jer se u njemu nalazi glavni sadržaj i razlog pisma. Papa jasnim riječima utvrđuje punu vlast splitskog nadbiskupa nad svim dalmatinskim biskupima: *episcopos per Dalmatiam constitutos suffraganeos, quibus Salona tempore suo rutilando utebatur, sancte Spalatine ecclesie, ubi corpus sancti Dompni discipuli beati Petri requiescit, cum omni reuerentia obedire sancimus, quem unum totius Dalmatie metropolitanum in Salonitana ecclesia fore scimus, iuxta quod in decretis nostris comperimus.* Papa vrlo energično tvrdi da svi dalmatinski gradovi potpadaju crkveno pod Split, dakle on ne daje nikakvu podršku nastojanjima Zadra da se odvoji od podređenosti Splitu ili, da se politički izrazimo, papa priznaje Ugarskoj vlast nad Zadrom i ne priznaje zadarske autonomaške tendencije koje smo već i nazreli kroz ispravu iz 1134. god. u kojoj Zadrani nazivaju svog biskupa nadbiskupom. Papa čak izričito odbija bilo kakav autonomaški pokret Zadra: *nos ita statuimus, ut in Dalmatia nullo alio in loco synodus preter in vestra metropolitana ecclesia celebratur et ibidem omnes suffraganei prefate ecclesie Salonitane more solito consecrentur.* To se doista ne može odnositi ni na koga drugog nego samo na Zadar i na zadarskog »nadbiskupa«.

e) Isprava iz 1146.¹⁵⁹ po kojoj neki Dedomir izjavljuje da je nepravедno prisvojio zemlje samostana sv. Kuzme i Damjana pisana je prema protokolu in tempore Petri Pollani ducis Veneciarum et Lampredi Jadertini comitis. Za Beneveniu¹⁶⁰ i one koji su ga u tome slijedili,¹⁶¹ to je dokaz da je ugarska vlast nad Zadrom te godine prestala i da je Zadar od 1146. ponovo priznavao mletačko vrhovništvo. Ako uopće povjerujemo toj ispravi, to bi mogao biti samo terminus post quem non povratka mletačke vlasti nad Zadrom, jer nema razloga pretpostaviti da je upravo te godine došlo do promjene vlasti. Uostalom, vjerodostojnost isprave može se napadati ne zato što je sačuvana u Polikorionu koji nije do nas došao u originalnom obliku već zbog toga što navodi zadarskog nadbiskupa prije 1154. Ipak, zabilješke u Polikorionu ne treba a priori odbacivati, a po svemu se čini da su Zadrani i prije 1154. častili svog biskupa nadbiskupskim naslovom u želji da istaknu samostalnost zadarske crkve od splitskog nadbiskupa, dakle i svoju samostalnost u odnosu na ugarsko-hrvatsko kraljevstvo. Prema tome, nije nemoguće da je protokol zabilješke iz 1146. koja je poslužila kao osnova za prijepis u Polikorionu izgledao upravo onako kako nam je sačuvan. Ali, to ipak nije dokaz da je Zadar poslije 1146. bio pod mletačkom vlašću. Kao što je poznato, u prosincu 1145. Mlečani su primorali Kopar, Ižulu i Pulu na obećanje vjer-

¹⁵⁸ Smičiklas, CD II, 48.

¹⁵⁹ Smičiklas, CD II, 60—61.

¹⁶⁰ V. opasku 133.

¹⁶¹ V. opaske 134 i 135.

nosti i pomaganja Mlecima vojnim kontingentima prilikom mletačkih ekspedicija,¹⁶² a mletačka mornarica krenula je 1147. iz Mletaka prema Krfu, sjedinila se ondje s bizantskom flotom i pohvatala neke brodove Rogera II. Čini se najvjerojatnijim da je u tako delikatnoj situaciji odlučeno u Zadru da se ne izaziva opasni neprijatelj čija je flota, bez sumnje najjača vojna snaga na Jadranu, upravo u to vrijeme krstarila Jadranom te da se privremeno u notarskim aktima zadovolji mletačkim pretenzijama. Uostalom, XII stoljeće — i ne samo ono — prepuno je takvih pojava koje vrlo često same za sebe ne znače ništa. Dovoljno je podsjetiti npr. na susjednu obalu, gdje su notari još 1111. spominjali u protokolu cara Aleksija, dakle u vrijeme kad je bizantska vlast bila još samo daleka uspomena.¹⁶³ A takvih primjera možemo navesti mnogo. Ukratko, kao što nije dokaz ugarske vlasti nad Zadrom 1134. to što se u jednoj ispravi knez Petar naziva princeps totius Dalmatiae, tako ni spominjanje mletačkog dužda u ispravi iz 1146. u doba istoga (!) kneza nije dokaz za mletačku vlast, a pogotovu zato što je malo vjerojatno da bi ista osoba bila knezom i pod jednom i pod drugom vlašću.

f) Iz isprave od oko 1146.¹⁶⁴ koju piše Petrus Jadertinus comes Guhaliso suo fideli iuppano, predstavniku zadarske vlasti na Hvaru, ne vidi se postojanje bilo ugarske, bilo mletačke vlasti u Zadru, što nam potvrđuje naš zaključak: Zadar tih godina nije ni mletački ni ugarski.

g) Isprava iz g. 1164,¹⁶⁵ sačuvana u Polikorionu, sadrži presudu u sporu koji su Slamozani imali sa samostanom sv. Tome o nekim zemljama nedaleko od Zadra. Spor se vodio pred splitskim nadbiskupom u svojstvu papina legata, a u njemu je abatisa samostana sv. Tome iznijela da je sporna zemlja od davnih vremena pripadala samostanu te spominje čak dvije rasprave pred hrvatskim banom i njegovim predstavnikom koje su obje riješene u korist samostana. Abatisa kaže: ante Albeusum, qui tunc temporis in loco bani erat, rationem una nobiscum (valjda: uobiscum) habuimus ac predictus Albeus visa ratione pristoldum nobis Bogdanizum dedit. Deinde Stephanus frater Cippe loco fratris sui venit cum Petrana comite, qui tunc temporis sub rege ungarico erat et miserat illum banus cum fratre suo in istis partibus et alia vice aduersus nos insurexistis ibi; quia nostra ratione prospecta prememoratum Bogdanum nobis alia vise pristoldum dederunt itd. Ne mislimo da je isprava dokaz da su Zadranici bili 1164. »u buni, jer su se te godine priklonili kralju Stjepanu III, dašto da se odmah pokore Veneciji«. ¹⁶⁶ Ispravu je dao sastaviti splitski nadbiskup, dakle crkvena osoba s hrvatskog teritorija, ona se odnosi na hrvatski teritorij pa je zato i razumljivo što se u protokolu navode hrvatsko-ugarski kralj i ban, a prisutnost zadarskog notara i nekih svjedoka nikako ne može značiti da je Zadar 1164. bio pod hrvatsko-ugarskom vlašću, već se bez poteškoća može objasniti praktičnim razlozima

¹⁶² Smičiklas, CD II, 57—58.

¹⁶³ CDB III, 54.

¹⁶⁴ Smičiklas, CD II, 61—62.

¹⁶⁵ Smičiklas, CD II, 99—100.

¹⁶⁶ Šišić, Zadar i Venecija, 226.

blizine Zadra i okolnosti da je jedna od parbenih strana, samostan sv. Tome, bila iz Zadra.

Podaci iz isprave što se odnose na prethodne sporove na izgledaju sumnjivi, ali se iz isprave ne vidi kada se vodio prvi spor pred banom Belošom i drugi pred njegovim bratom i zadarskim knezom. Benevia, koji tvrdi da je Zadar bio ugarski od 1134. do 1146, smješta obje parnice između 1141. i 1146.¹⁶⁷ Međutim, Beloš je bio banom od 1141. do 1158,¹⁶⁸ a spominjanje mletačkog dužda u ispravi od 1146, kao što smo to pokušali dokazati, nema ono značenje koje mu pridaje Benevia. Budući da iz prilično pouzdana djela *Historia ducum* znamo da je Zadar bio pod ugarskom vlašću od 1156. do 1159, čini se vrlo prihvatljivim da se prva parnica odigrala četrdesetih, druga pedesetih, a treća šezdesetih godina XII stoljeća. U svakom slučaju osnovno je to da za dataciju prve i druge parnice nismo nikako vezani na razdoblje između 1141. i 1146.

IV. DANDOLO O DOMINIKU MAUROCENU KAO ZADARSKOM KNEZU 1152.

U posebnom kratkom poglavlju (*pars*) koji nema naslova Dandolo izvještava: *Eodem anno (tj. 1152) Dominicus Mauroceno ducis filius cuius acta Ystricus populus laudere non desinit Iadre comes efficitur.*¹⁶⁹ Lenel je dokazao da Dominik Mauroceno nije mogao biti zadarskim knezom 1151/2, to više što se Dominik Mauroceno ne pojavljuje s naslovom *comes Iadrae* u ispravi Fridriha Barbarose od 1154, ali taj naslov nosi u ispravama od 1164.¹⁷⁰ Dandolo očito nije bez razloga izmislio ovaj podatak, već se iza toga skriva njegova jasna tendencija da dokaže realnu mletačku vlast nad Zadrom već 1152. Naime, ako je te godine u Zadru bio zadarski knez, onda je Zadar pedesetih godina »vjeran« Mlecima pa je uzdizanje zadarske biskupije na nadbiskupiju 1154. i njezino podvrgnuće 1155. gradeškoj patrijaršiji stvar tako reći unutarnjeg razvitka mletačke vlasti nad Zadrom, a protivljenje Zadrana takvom tijeku događaja pobuna protiv legalne vlasti koju su mletački dužd i mletačka vojska opravdano slomili 1156. u zaštiti zakonitog poretka.

Dandolova manipulacija s godinom 1152. također dokazuje da s navodnom mletačkom vlašću nad Zadrom od 1117. do 1156. nešto nije u redu.

¹⁶⁷ Benevenia, *Il Comune di Zara*, 133.

¹⁶⁸ V. Klaić, *Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301)* 1. Ban Belus (1144—1158 i 1163), *VZA* I, 1899, 132.

¹⁶⁹ *Mur.*¹, 285 = *Mur.*², 244.

¹⁷⁰ Lenel, *Die Entstehung*, 25—26, 94, 97.

V. DANDOLO O PODVRGNUĆU ZADARSKE NADBISKUPIJE
GRADEŠKOJ PATRIJARŠJI I O DRUGIM SUVREMENIM
DOGAĐAJIMA U DALMACIJI

1. Ovo su Dandolove vijesti:

a) Pod naslovom *De Anastasio III^{to} papa*¹⁷¹ Dandolo izvještava: Dum hec agerentur, cum de Salona in Spalato foret translacta metropolis, eamque Tragurium, Sibinicum et plura loca Chroacie ungarica rabies occupasset, Iadra cum insulanis urbibus sub ducali protectione manentibus, gravis inter ipsas civitates est orta dissensio. Tunc Lampadius, Iadre episcopus, ducis presidio, ab Anastasio, ut iadrensis ecclesia metropolis et paliata de cetero foret, privilegium optinuit, illique insularum kathedrales ecclesias Romane ecclesie obedientes subicit, quam Ungarorum invasionem hic pontifex in privilegio de hoc optento iniustam decernit.¹⁷²

b) Pod naslovom pak *Submissio archiepiscopatus Iadre patriarche gradensi*¹⁷³ Dandolo priča da je 1157. gradeški patrijarh, potaknut od dužda, dobio od pape ius primatus super Jadrantinum archiepiscopum et eius sufraganeos, te da je to učinjeno ut sicut populus ab antiquis temporibus Venetorum duci obtemperabat, ita clerus eorum patriarche pariter obediret.¹⁷⁴

c) Pod naslovom *Privilegium Arbensibus de electione comitis*¹⁷⁵ Dandolo prenosi ukratko sadržaj isprave od 28. lipnja 1166.¹⁷⁶ koja se odnosi na način biranja rapskog kneza te nadodaje da je za kneza izabran Nicholas Michael, duždev sin, i to electione Arbensium et ducis aprobacione, a da se taj privilegij nalazi sačuvan u Rabljana.¹⁷⁷

d) Dva fragmenta (partes) koja govore o odnosima s ugarskim kraljem Stjepanom 1167. nemaju naslova. U njima Dandolo priča da je ugarski kralj, prikazujući se neiskreno prijateljem dužda, dao svoju kćerku duždevom sinu Leonardu, osorskom knezu, a Mariam, filiam Ladislavi, de stirpe regali, duždevom sinu Nikoli, rapskom knezu.¹⁷⁸

e) Prema Dandolu, iste (1167) godine Zadrani, vrlo nezadovoljni s podređenošću nadbiskupa gradeškom patrijarhu, potjerali su svog kneza Dominika Maurocena i predali se ugarskom kralju, te je duždev pokušaj s trideset galija da ih prinudi na vjernost ostao bez uspjeha. Međutim, 1170. dužd šalje protiv Zadra golemu vojsku pod Dominikom Maurocenom, Ugri bježe iz grada, građani se predaju, Dominik uzima 200 Zadrana i vraća se u Mletke kao pobjednik. Zadrani, dovučeni u Mletke, priznaju pravo gradeškog patrijarha, vraćaju se u grad, a zadarskim knezom postaje ponovo

¹⁷¹ Mur.², 192.

¹⁷² Mur.¹, 285 = Mur.², 245.

¹⁷³ Mur.², 193.

¹⁷⁴ Mur.¹, 287 = Mur.², 246.

¹⁷⁵ Mur.², 193.

¹⁷⁶ Smičiklas, CD II, 103—105.

¹⁷⁷ Mur.¹, 290 = Mur.², 248.

¹⁷⁸ Mur.¹, 292 = Mur.², 249.

Dominik.¹⁷⁹ Sve to javlja Dandolo u fragmentima pod naslovom *Tercia rebelio Iadre* i *Tercia recuperatio Iadre*.¹⁸⁰

f) U istoj 1171. god. Manojlo Komnen pohvatao je mletačke trgovce i zaplijenio im brodove i robu. U vezi s time javlja Dandolo pod naslovom *Egressio stolei et captio Tragurii* i *Rebelio Ragusi et reconciliatio*,¹⁸¹ da je duždeva mornarica u akciji odmazde najprije osvojila Trogir, koji se nalazio pod bizantskom vlašću, te ga djelomično uništila i opljačkala, a zatim svladala i Dubrovnik koji se bio odmetnuo od Mletaka i koji je, po pričanju Dandola, priznao primat gradeške patrijaršije nad svojom nadbiskupijom. Osim toga, dužd je Dubrovčanima dao za kneza Rajnera Zena.¹⁸²

2. Lenel je dokazao da je fragment, kojeg smo sadržaj naveli pod točkom d), Dandolo preuzeo iz *Historia ducum*, ali da je tijekom događaja ispremijevao u želji da postupak ugarskog kralja prikaže u što lošijem svjetlu.¹⁸³ Zato nije potrebno da s naše strane ulazimo u analizu tog fragmenta. Isto tako nećemo analizirati ni fragmente pod c) i f) jer analiza ne bi imala daljnjih korisnih posljedica za naše istraživanje. Dovoljno je upozoriti bar na to da je Dandolo fragment f) sastavio prema *Historia ducum*, ali ga je nadopunio svojim dodatkom o tome kako je dubrovački nadbiskup priznao svoju podređenost gradeškom patrijarhu. Riječ je, dakako, o Dandolovoj izmišljotini, bez ikakva oslonca u izvorima i čak nevjerojatnoj jer je opće poznato da dubrovačka nadbiskupija nije nikad potpadala pod gradešku patrijaršiju, već izravno pod papu.

Tim zanimljivijom i važnijom ukazuje se analiza odlomka pod e) u kojem se govori o navodnoj zadarskoj pobuni 1167, o mletačkom neuspjehu pred Zadrom iste godine i o mletačkoj pobjedi 1170. Već se pri najpovršnijem uspoređivanju vidi da je Dandolo iskoristio podatke iz *Historia ducum*, koja izvještava kako je dužd otvorio neprijateljstva protiv ugarskog kralja zato što su Zadrani izdali Mlečane i pokorili se ugarskom kralju, koji je došao do Zadra s 30.000 vojnika i Zadar nasilno okupirao. *Historia* objašnjava čitav slučaj mržnjom koju su osjećali Zadrani prema Mlečanima (oderunt enim Iadrenses Venetos) zato što je dužd tvrdio da zadarski nadbiskup treba potpadati pod gradešku patrijaršiju, cum eciam ipsa Iadrensis civitas sub iurisdictione Venecie dudum fuisset ducibusque Venecie Iadratini fidelitatem semper iurassent. Dužd je došao pred Zadar s 30 galija, ali ga Zadrani nisu htjeli pustiti u grad, pa se dužd povukao, ponovo došao s velikim brojem lađa i vojnika i u borbi osvojio Zadar, a Ugri su se na to povukli. Zadrani su bili prisiljeni zakleti se duždu na vjernost i priznati nadređenost gradeškog patrijarhata zadarskom nadbiskupu. Nato je na traženje Zadrana dužd odredio da zadarski knez bude Dominik Mauroceno. *Historia ducum* ne datira svoj izvještaj, ali se po svemu vidi da se događaji

¹⁷⁹ Mur.¹, 292 = Mur.², 249.

¹⁸⁰ Mur.², 193.

¹⁸¹ Mur.², 193.

¹⁸² Mur.¹, 294 = Mur.², 251.

¹⁸³ Lenel, *Die Entstehung*, 94—96.

koje opisuje odnose na vrijeme od 1156. do 1159.¹⁸⁴ Već je Lenel upozorio da se *Historia ducum* u pogledu datacije posve zadovoljavajuće slaže¹⁸⁵ s *Annales Venetici breves* koji kratko izvještavaju: Anno Domini millesimo centesimo quinquagesimo nono exierunt Venetici cum magno exercitu ad Iaderam et comprehenderunt eam. Lenel je nadalje upozorio da su kroničar Marko i Dandolo prenijeli taj događaj u 1170. te da svakako treba dati prednost starijim izvorima, to više što su *Annales Venetici breves* i *Historia ducum* nastali nezavisno jedan od drugoga. Naši povjesnici nisu o tome vodili računa pa slijede Dandolo, a Šišić čak prihvaća obje verzije tako da po njemu ispada kao da se isti događaj dogodio i 1159. i 1170.¹⁸⁶ Unatoč brojnim izmjenama vijesti iz svog izvora, Dandolo je nesumnjivo preuzeo upravo iz *Historia ducum* svoj izvještaj o događajima oko Zadra 1167—1170, što se vidi po karakterističnim »motivima« i njihovom osnovnom slijedu: Zadrani ne priznaju podređenost svoje nadbiskupije gradeškoj patrijaršiji — Ugri dolaze u Zadar — dužd neuspješno pokušava zauzeti Zadar — dužd osvaja Zadar u drugom, mnogo bolje pripremljenom pokušaju — vođa mletačke ekspedicije je Dominik Mauroceno — nakon mletačke pobjede Dominik Mauroceno je zadarski knez.

Nije posve jasno zašto je Dandolo događaj iz 1159. prenio u 1170. godinu.

U svakom slučaju, i *Historia ducum* i Dandolo ističu izvanredni značaj papine odluke da novoosnovanu zadarsku nadbiskupiju podredi gradeškoj patrijaršiji i u tome nalaze glavni razlog dubokog neprijateljstva između Za-

¹⁸⁴ MGH IV, 76.

¹⁸⁵ Lenel, *Die Entstehung*, 97. On čak kaže da podaci obiju kronika »stimmen aufs beste überein«, što je u biti točno.

¹⁸⁶ Šišić, *Poviest*, 79, 90; usp. isti, *Zadar i Venecija*, 226—228. Po svemu se čini da Šišić 1900. pišući svoj rad *Zadar i Venecija* nije još poznao Lenelovo djelo *Die Entstehung* koje je izašlo 1897, a kad je četrdesetak godina kasnije ponovo pisao o istoj stvari, preuzeo je svoje stavove iz 1900. bez naknadne analize. Kako je i navodna zadarska pobuna iz 1164, o kojoj Šišić piše, samo plod pogrešnog tumačenja isprave iz 1164. (v. odio III, 5 h) ovog rada), to treba bez daljnjeg odbaciti Šišićevu interpretaciju zadarske prošlosti u drugoj polovici XII st., po kojoj su Zadrani navodno neprestano dizali bune i uvijek bili brzo pokoreni. Začuduje Šišićevo objašnjenje Dandolova navoda da je buna koju Dandolo stavlja u 1167. god. treća po redu. Dandolo naime kaže: Iadaratini [...] nunc tercio rebelles duci effecti (Mur.¹, 292 = Mur.², 249—250), a Šišić to komentira ovako: Prva je buna nesumnjivo bila 1159. a treća 1168, dakle između toga vremena pada druga, i to po toj listini (sc. isprava iz 1164) u godinu 1164. To nije tako. Dandolo je bune računao ovako: 1050, u doba Dominika Contarena pada prva buna (Mur.¹, 244 = Mur.², 211); 1112, u doba Ordelafa Faledra dolazi do druge bune (Mur.¹, 264 = Mur.², 228); 1167, u doba dužda Vitala Michielija pada treća buna (Mur.¹, 292 = Mur.², 249—250). Manje su važne naoko nebitne Dandolove »greške« u godinama (umjesto 1050. treba stajati 1062, umjesto 1112. dolazi dakako 1116, a umjesto 1167. treba biti 1159). Važnije je da se ne radi o bunama, nego o opetovanim pokušajima Mletaka da se dočepaju Zadra. Za prvi pokušaj osvajanja Zadra v. detaljnije L. Margetić, *Venezia, Bisanzio e l'occupazione di Zara nel 1062*, prihvaćeno za objavljivanje u *Studi veneziani*, Fondazione Cini, Venezia.

drana i Mlečana koje je kulminiralo u događajima 1156—1159, odnosno, po Dandolu, 1167—1170. Zato je potrebno sada osobitu pažnju obratiti na te važne događaje iz crkvene povijesti koji su, dakako, imali u prvom redu političko značenje.

Dandolo je kao temelj svog izvještaja o uzdizanju zadarske biskupije na nadbiskupiju uzeo papinu bulu iz 1154. interpretirajući je, dakako, na svoj način. On kaže da je u to vrijeme (*dum hec agerentur*), došlo do velikih nesuglasica između dalmatinskih gradova, jer su Trogir, Šibenik i drugi gradovi potpadali pod Ugarsku (*ungarica rabies occupasset*), dok su Zadar i otočki gradovi ostali pod duždedom zaštitom. To je u skladu s Dandolovim prikazom tadašnje situacije oko Zadra jer je 1152, po njemu, u Zadru knez Dominik Mauroceno. Dakako, kao što nije istina da je Dominik Mauroceno već 1152. bio zadarski knez, tako ni riječi Dandola da je Zadar u to doba bio »pod mletačkom zaštitom« nisu samostalan izvor već samo izraz njegova shvaćanja koje je, kao što znamo, tendenciozno. Naprotiv, Dandolov izvor, papina bula od 17. listopada 1154.¹⁸⁷ je doista prvorazredan izvor. Da vidimo kako se papa izražava. On kaže među ostalim: *Ab aliquantis vero temporibus Salona redacta in solitudinem et in alium locum sede translata et tam super illam (quam super) quasdam alias eiusdem prouincie ciuitates Ungaris dominium usurpantibus et Jadera cum quibusdam aliis ciuitatibus in priori remanentibus libertate, grauis inter ipsas ciuitates est orta discensio.* Papa se vrlo oprezno izražava, pa se ta bula može smatrati majstorskim djelom diplomatske vještine. Kako papa izričito priznaje Zadru »libertas« i izričito podređuje zadarskog nadbiskupa Rimu (*ei que, tj. apostolskoj stolici, tamquam matri et domine tue humiliter hoberere*), on time naoko priznaje Zadru veliku političku samostalnost i zapravo sankcionira ono stanje koje je postojalo prije 1154. jer nam je iz drugih izvora poznato da se zadarski biskup ponašao kao nadbiskup i držao crkvene sabore unatoč papinoj zabrani. S druge strane, papa je izjednačavanjem zadarske slobode sa slobodom Raba, Krka, Osora i Hvara već pripremao ono što je za nekoliko mjeseci otvoreno odredio, tj. podređenost zadarske nadbiskupije gradeškoj patrijaršiji, čime je u isto vrijeme i međunarodno pravno priznao mletačku vlast nad Zadrom. Kako je, pak, zadarskog biskupa uzvisio na čast nadbiskupa, to je od njega mogao punim pravom očekivati da će on, zadarski nadbiskup, biti papi i te kako zahvalan i poslušan i da mu neće praviti nepravilne kada papa za nekoliko mjeseci otvoreno prizna legitimnim mletačke pretenzije na Zadar.

Papa je igrao u to vrijeme mletačku igru i diplomatski snažno podupirao mletačko nastojanje da se dokopa Zadra. Radi se o smišljenom planu, koji se korak po korak ostvarivao. Da vidimo kronologiju:

— svibanj 1154. god.: biskupije Krk, Rab i Osor više nisu sufragani Splita, nego Grada¹⁸⁸

¹⁸⁷ Smičiklas, CD II, 76—79.

¹⁸⁸ Lenel, Die Entstehung, 23—24.

- listopad 1154. god.: Zadar postaje nadbiskupijom sa sufraganima u Krku, Rabu i Osoru¹⁸⁹
— veljača 1155. god.: zadarska nadbiskupija potpada pod Grado.¹⁹⁰

Nevjerojatno je da bi Zadranici čak i prvonavedenu mjeru mogli smatrati kao stvar isključivo crkvene administracije. Bilo je jasno da tom mjerom papa priznaje legitimnost mletačkog posjeda sjevernih jadranskih otoka. I zato ne vjerujemo da su se Zadranici radovali unapređivanju svoje biskupije u nadbiskupiju, ma koliko se papa oprezno izražavao o njihovoj slobodi i makar nijednom riječju nije spomenuo legitimnost mletačkih aspiracija prema Zadru. Vrlo je vjerojatno da su se Zadranici i te kako uzбудili i uznemirili na tu vijest i postali krajnje nepovjerljivi prema papinim crkvenim mjerama. Pa ipak, papa je tim potezom mnogo postigao: on je uzdizanjem zadarske biskupije u nadbiskupiju neutralizirao zadarski viši kler koji je na taj način legitimno postigao ono za što se već desetljećima borio: samostalnost od splitske nadbiskupije i nadređenost nad otočkim biskupijama. Mlečanima, papinim saveznicima, bilo je mnogo lakše ostvariti svoje aspiracije prema Zadru, ako je zadarska crkva djelovanjem pape bila, ako ništa drugo, a ono bar prinuđena na to da ne daje otpor. Papa je svoje poteze u prilog Mlečanima dovršio 1155. podređivanjem zadarske nadbiskupije gradeškoj, pa je sada bilo samo pitanje vremena da Mlečani počnu ostvarivati svoje pretenzije. Zadranima nije preostalo drugo nego da se obrate jedinoj sili koja im je mogla pomoći, a to je hrvatsko-ugarski kralj. Dandolo tvrdi da je prilikom prvog mletačkog neuspjelog napadaja Zadar imao ugarsku posadu. Historia ducum prikazuje stvar s nekim dodatnim pojedinostima jer kaže, da je ugarski kralj imao u Zadru 30.000 vojnika i držao ga nasilno okupiranim. Da li su Ugri doista zaposjeli Zadar ili su svoju vojsku samo držali u blizini Zadra? Čini se da je ugarska okupacija Zadra malo vjerojatna. Naime, u vezi s drugom navalom Mlečana na Zadar, Historia ducum kaže: *cumque omnis terra esset Ungaris occupata, expugnata est Iadera potenter a Venetis*. Nadalje, Historia ducum kaže da timor et tremor ita invaserat Ungaros, quod nullum putarent se posse obtinere subsidium, relictis tentoriis et suppellectili universa, miseri aufugerunt. Iz takvog prikaza stvari slijedilo bi da su 1159. Ugri logorovali izvan grada, a nema razloga vjerovati da bi drukčije bilo 1156. Bilo kako bilo, ugarska je vojska pomagala Zadru 1156. i 1159, pa je očito da je Zadar prihvatio ugarsko vrhovništvo u želji da se spasi od mletačkog osvajanja. Ako uzmemo u obzir da papa još u listopadu 1154. tvrdi da su Zadranici slobodni od ugarske vlasti, to bi značilo da je do promjene došlo možda već 1155. Ukratko, Zadar je priznavao ugarsku vlast od 1155. do 1159. kad je osvojen od Mlečana.

Prije 1155. Zadar je, kako se čini, po svemu bio samostalan grad koji je samo formalno i iz nužde priznavao vrlo slabo izraženo vrhovništvo i ugarskog kralja i Mletaka, priznavajući veće značenje onoj od obiju sila koja je u određenom trenutku bila za Zadar opasnija.

¹⁸⁹ Smičiklas, CD II, 76—79.

¹⁹⁰ Smičiklas, CD II, 79.

Ipak je nesumnjivo da Zadar od 1159. do 1180. ima kao kneza Dominika Maurocena i da priznaje mletačko vrhovništvo. Ali to vrhovništvo kao da nije tako snažno i potpuno kao što na prvi pogled izgleda. Isprave koje su datirane u to doba imaju ovakve protokole:

— isprava iz 1166, kojom opat sv. Krševana popisuje zemlje u Kamenjanima: *Temporibus itaque Vitalis Michaelis ducis Venetie et Lampredii Jadertini archiepiscopi atque Dominici Mauroceni comitis*;¹⁹¹

— isprava iz 1167. o presudi u sporu između samostana sv. Marije i nekih privatnika: *Temporibus itaque Vitalis Michaelis ducis Venetie et Lampredii Jadertini archiepiscopi atque Dominici Mauroceni comitis*;¹⁹²

— isprava iz 1174. o presudi u sporu između samostana sv. Marije i nekih privatnika o zemljama u Petrčanima: *Temporibus quidem Sebastiani Ziani ducis Venecie et Lampridii venerabilis Jadertini archiepiscopi atque Dominici Mauroceni eiusdem civitatis comitis*;¹⁹³

— isprava iz 1178. o nagodbi između Raba i Paga: *Temporibus equidem Sebastiani Ziani ducis et Lampridii venerabilis Jadrensis archiepiscopi atque Dominici Mauroceni comitis*;¹⁹⁴

— odlomak isprave iz 1180: *Temporibus equidem Auri Mastri ducis Venetiarum et dominorum Thebaldi venerabilis Jadrensis archiepiscopi atque Dominici Mauroceni comitis*.¹⁹⁵

Iznenaduje uporno i sigurno nikako slučajno izbjegavanje priznanja mletačkom duždu titule *dux Dalmatiae et Chroatiae*, u vrijeme kada sam dužd u svojim ispravama sebi isto tako uporno priznaje taj naslov, dakako opet ne slučajno.¹⁹⁶ Ako s jedne strane Zadrani u razdoblju od 1159. do 1180. principijelno ne priznaju mletačkom duždu naslov dužda Dalmacije i Hrvatske, i ako s druge strane ipak spominju mletačkog dužda u protokolu isprava i za kneza imaju vrlo uglednog Mlečanina, i to upravo onog koji je osvojio Zadar 1159, onda to, po našem mišljenju, znači da se u Zadru u razdoblju od 1159—1180. ipak nije priznavalo mletačko vrhovništvo u punom opsegu, već na ograničeni način. Priznavalo se da su Mleci nadređeni Zadru i zato se ime mletačkog dužda stavljalo u protokol, ali se na profinjeni način naglašavalo da je to samo faktična vlast *dux Venetiae*, kojemu se nije priznavalo da je on i legalno *dux Dalmatiae et Chroatiae*. Prisustvo Dominika Maurocena kao zadarskog kneza najbolje je označavalo tu faktičnu mletačku prisutnost, a ako povjerujemo ispravi nadbiskupa Lampridija iz 1178, vlast Dominika Maurocena u Zadru i nije bila baš tako jako izražena. Naime, prema toj ispravi zadarski sud na čelu sa zadarskim nadbiskupom vrši arbitražnu funkciju u sporu između sina Dominika Maurocena i Rabljana, pa u tom svojstvu odbacuje pretenzije Maurocena na kesansko kneštvo. Dakle, knežev auto-

¹⁹¹ Smičiklas, CD II, 107—108.

¹⁹² Smičiklas, CD II, 114—115.

¹⁹³ Smičiklas, CD II, 136—137.

¹⁹⁴ Smičiklas, CD II, 151—153.

¹⁹⁵ Smičiklas, CD II, 166.

¹⁹⁶ Npr. Smičiklas, CD II, 94—96, 103—105, 134—135, 135—136, 153, 170—171.

ritet nije u arbitražnoj odluci igrao nikakvu ulogu, a to je doista simptomatično.

N. Klaić podvrgla je analizi ispravu iz 1178. i došla do uvjerenja da je ta isprava krivotvorena.¹⁹⁷ Isprava, dakako, pobuđuje određene sumnje u svoju vjerodostojnost.

Doduše, formula prijepisa kojom Mratha arbensis archipresbyter et notarius utvrđuje vjerodostojnost prijepisa nije sumnjiva jer identičnu formulu nalazimo i u drugim autentičnim ispravama.¹⁹⁸ Nadalje, budući da je zadarski knez zainteresiran u sporu, razumljivo je da on ne može biti u arbitražnom vijeću pa ga zato zamjenjuje nadbiskup Lampridije koji, dakle, s pravom kaže da donosi arbitražnu odluku »cum nostris consulibus«. U ispravi se opetovano ističe da je riječ o arbitraži (hunc contractum fecimus; presens contractus firmus et stabilis [...] conseruetur) koju je vršila zadarska kurija između Rogerija Maurocena i Rabljana, pa se može razumjeti da su članovi užeg arbitražnog vijeća, konzuli, dali nalog za izradu isprave o arbitraži (hoc fieri iussit), dok su ostali prisutni imali manje važnu ulogu pa su se samo suglasili s odlukom (hoc fieri voluit).¹⁹⁹ Isprava je poznata samo po Luciusu, koji navodi da ju je prepisao iz originala, ali koja je već u njegovo vrijeme bila vrlo oštećena, pa Lucius donosi vrlo manjkav tekst.

Međutim, u protokolu je isprave navedena 1177. god., dok bi prema osobama koje se u ispravi spominju i prema indikciji trebala da stoji 1178. To se, doduše, može objasniti pogreškom prepisivača, to više što je na još jednom mjestu njegova pogreška očita: u ispravi stoji Iadrenses iudices Petrus Dominna Basilii itd., a bez ikakve sumnje treba da stoji Arbenses iudices itd. Pa ipak, pogrešna godina izaziva sumnju. Osim toga, glavni rapski predstavnicj potpisuju ispravu, što je u redu jer se radi o arbitraži, pa oni svojim potpisima daju na znanje da su se složili s nadležnošću zadarskog arbitražnog vijeća i s odlukom, ali u ispravi ne nalazimo potpisa Rogerija Maurocena, tj. druge strane u sporu. Doduše, i to bi se moglo opravdati, time što je Rogerije bio nezadovoljan negativnom odlukom pa nije ni htio sudjelovati u ispostavljanju isprave.

Ukratko, isprava pobuđuje sumnje, ali nam se ne čini da bismo je morali odbaciti kao posve bezvrijednu krivotvorinu. Isprava nije Zadranima kasnije bila po volji jer su oni svojatali cijelo paško područje, pa je ona bila protivna njihovim tvrdnjama. A da li su Rabljani znali za tu ispravu? Nije li ona bila pohranjena u zadarskom nadbiskupskom arhivu i ondje slučajno sačuvana, premda je bila jako dokazno sredstvo protiv zadarskih pretenzija?

U svakom slučaju, isprava se izvrsno slaže s našim stajalištem da je Mauroceno kao zadarski knez imao u Zadru prilično nesiguran i slab položaj.

¹⁹⁷ N. Klaić, Rapski falsifikati, 53—54.

¹⁹⁸ V., npr., CD II, 318.

¹⁹⁹ V. L. Margetić, Neki aspekti razvoja suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću, Historijski zbornik XXIX—XXX, 1976—1977, osobito 92—94.

Dakako, kada očevidac boravka pape Aleksandra III god. 1177. u Zadru kaže da grad sita est in capite Ungarici regni,²⁰⁰ iz toga ne slijedi da je Zadar u to doba priznavao ugarsko vrhovništvo, ali je svakako još jedan dokaz o tome da Zadar u doba kneza Dominika Maurocena nije pripadao Mlecima ni po mišljenju neutralnih suvremenika.

VI. DANDOLO O ZBACIVANJU KNEZA DOMINIK MAUROCENA

Nakon što je Dandolo spomenuo smrt Manojla Komnena pod god. 1182. (pogrešno umjesto 1180) i obećanje cara Andronika (koje pada u 1183) da će naknaditi štetu mletačkim trgovcima uhvaćenim od Manojla, on nastavlja s viješću da je zadarski nadbiskup Lampridije umro i da su Zadrani izabrali za nadbiskupa Eugubina, ali da nisu htjeli zatražiti konfirmaciju od gradeškog patrijarha. Na to da je papa, šaljući palij, naredio da nadbiskup izrazi poslušnost gradeškom patrijarhu jer nije želio derogirati prava gradeške crkve. Međutim, Zadrani su primorali nadbiskupa da s nekoliko građana krene u Rim i zatraži nezavisnost zadarske crkve od Grada, ali nadbiskup je na putu obolio te papi pismom i glasnicima dao na znanje zadarske želje. Papa je na to odgovorio pismom u kojem je energično potvrdio prava gradeške crkve i naredio da nadbiskup unutar tri mjeseca po povratku u Zadar, krene u Mletke i izrazi pokornost gradeškom patrijarhu. U protivnom da će mu zabraniti upotrebu palija i oduzeti vlast nad sufraganima. Međutim, Zadrani su spriječili nadbiskupa da provede papin nalog.²⁰¹

Karakteristični su naslovi poglavlja (partes) u kojima Dandolo opisuje te događaje: *Scelus Iadrensium*; *Elacio Iadrensium*, *Laus Venecie* i *Pertinacia Iadre*.

Pod naslovom *Approbatio subectionis archiepiscopi Iadre*²⁰² Dandolo donosi kratku pars da je papa Lucije III (1181—85) potvrdio primat gradeške crkve nad zadarskim nadbiskupom.

Dandolo je tu vijest uzeo iz papine potvrde od 14. travnja 1182.²⁰³ koja se na žalost ne nalazi u Smičiklasovu Codexu, pa je naši pisci i ne spominju. Zanimljivo je da se u toj papinoj potvrdi ne govori o primatu gradeške pa-

²⁰⁰ A. Strgačić, Papa Aleksandar III u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru I, 1954, 164.

²⁰¹ Mur.¹, 267 = Mur.², 309.

²⁰² Mur.², 256.

²⁰³ P. F. Kehr, Italia Pontificia VII, II, 69. Karakteristična je promjena raspoloženja u rimskoj kuriji prema Mlecima nakon mletačkog gubitka Zadra. Dok papa 22. veljače 1155 (Smičiklas, CD II, 79), 13. lipnja 1157 (Smičiklas, CD II, 81—83) i 13. lipnja 1161 (Kehr, n.d. VII, II, 64) govori konstantno o primatu gradeškog patrijarha nad zadarskom nadbiskupijom i njezinim biskupijama, dotle 14. travnja 1182, 31. svibnja 1186. i 20. svibnja 1190 (Kehr, n.d. VII, II, 69—70) papa uporno govori tek o prioratu gradeške patrijaršije, dakle ne priznaje joj više položaj primasa, nego mu dodjeljuje neku nejasnu počasnu titulu, prioratus, o kojoj Kehr dobro primjećuje da consulto et cogitate factum esse apparet.

trijaršije, već samo o prioratu, što je svakako neizravni dokaz da je papa već vodio računa o promijenjenoj situaciji na Jadranu koja je nastupila 1180. kada se odmah poslije smrti cara Manojla Zadar bez poteškoća riješio kneza Dominika Maurocena i priznao vrhovništvo hrvatsko-ugarskog kralja Bele III.

Dakako, Dandolo i ovdje pravi male, ali značajne izmjene u redosljedu događaja i u vijestima koje nalazi u svojim izvorima. Tako još uvijek govori o primatu gradeške crkve, ne o prioratu, a vijest o prestanku mletačke vlasti nad Zadrom prebacuje u 1183. god. kako bi na taj način stvorio dojam da se Zadar pobunio protiv legitimne mletačke vlasti koju je sam papa priznao još godinu dana ranije.

Pod naslovom *Rebellio IIIa Iadre*²⁰⁴ Dandolo izvještava da je »u to doba«, tj. 1183. dužd od Zadrana zatražio pristanak da njihov nadbiskup izrazi pokornost gradeškom patrijarhu, ali da su oni to odbili te tako po četvrti put postali buntovnici (*rebelesque nunc quater effecti*), predavši se ugarskom kralju Beli koji je u grad poslao posadu i opskrbu. U nastavku, pod naslovima *Decretum de ea recuperanda* i *Missio stolei contra Iadram*²⁰⁵ Dandolo izvještava da je mletačka narodna skupština (*concio*) donijela zaključak prema kojem Zadar treba ponovo osvojiti i odredila izvore za financiranje vojnog pohoda te da je dužd krenuo s mornaricom, opsjeo Zadar i pod mletačku vlast vratio Pag i ostale otoke.²⁰⁶

Takav Dandolov izvještaj znači zapravo njegovo priznanje da opsada Zadra nije bila uspješna. I doista, Zadar je ostao izvan mletačkog dohvata sve do 1202. Do konca XII st. Dandolo ima o Dalmaciji tek ponešto mršavih vijesti. On izvještava samo o dvogodišnjem primirju 1188.²⁰⁷ pod naslovom *Tregua regis Hungarie*,²⁰⁸ o obnovi tog primirja 1191.²⁰⁹ pod naslovom *Tregua cum Hungaris* te pod naslovom *Renovatio belli contra Jadram*²¹⁰ o bezuspješnom pokušaju novog dužda Henrika Dandola (1192—1205) da 1193. osvoji Zadar.²¹¹ Dandolova rezerviranost je više nego razumljiva. Od 1180. dalje Zadar se posve oslobodio mletačke vlasti i potpuno priznaje ugarsko vrhovništvo. Dandolo gleda na to razdoblje s nezadovoljstvom i nastoji ga »preletjeti« kako bi što brže došao do »slavne« 1202. godine. On ne spominje neuspjeli mletački napadaj na Zadar 1187. o kojem *Annales Venetici breves* suho izvještavaju: *Anno Domini millesimo centesimo octuagesimo septimo, mense Iulii ivit exercitus Venecie ad Iaderam et reversus est eodem anno mense Septembris*,²¹² njegove vijesti o opetovanim dvogodišnjim primirjima

²⁰⁴ Mur.², 256.

²⁰⁵ Mur.², 256.

²⁰⁶ Mur.¹, 269 = Mur.², 311.

²⁰⁷ Mur.¹, 270 = Mur.², 312.

²⁰⁸ Mur.², 256.

²⁰⁹ Mur.¹, 271 = Mur.², 314.

²¹⁰ Mur.², 256.

²¹¹ Mur.¹, 273 = Mur.², 316.

²¹² MGH IV, 72.

uglavnom imaju za cilj da stvore dojam kako su Mleci samo privremeno podnosili hrvatsko-ugarsku vlast nad Zadrom i sakupljali snagu za odlučujući napadaj.

Iznenaduje lakoća kojom se Zadar otesao mletačke vlasti. Šišić kaže da je Zadar »odmah« priznao vlast Bele III pa bi se moglo, možda, pomisliti da je ugarska vojska pomogla Zadranima, odnosno da ih je prinudila na odbacivanje mletačke, a priznanje hrvatsko-ugarske vlasti. Čini se da tome ipak nije tako, već da je Zadar sam uspio odstraniti kneza Dominika Maurocena i bar neko vrijeme biti bez ikakva »zaštitnika«.

Naime, dok se još 14. svibnja 1180. spominje Dominik Mauroceno kao zadarski knez,²¹³ dotle se isprava od ožujka 1181. datira temporibus domini Thebaldi venerabilis Jadrensis archiepiscopi,²¹⁴ bez navođenja bilo mletačkog dužda, bilo hrvatsko-ugarskog kralja, pa tek u veljači 1182. nalazimo da se isprava piše regnante domino nostro Bela dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque serenissimo rege.²¹⁵ Tu ispravu piše Maurus dei et regia gratia comes et tocius maritime prouincie studiosus exercitator — dakle, 1182. Zadar priznaje ugarskom kralju titulu kralja Dalmacije i Hrvatske i priznaje mu ono što mletačkom duždu nije priznavao od 1159. do 1180, a zadarskim knezom postaje visoka ugarska vojna ličnost.

VII. ZAKLJUČAK

Po Dandolu je dakle Zadar u XII st. pripadao: do 1111. god. Mlecima; od 1111. do 1116. god. Ugarskoj; od 1116. do 1167. god. Mlecima; od 1167. do 1170. god. Ugarskoj; od 1170. do 1183. god. Mlecima; od 1183. god. dalje Ugarskoj, dakle oko 75 godina pripadao Mlecima, a oko 25 godina Ugarskoj. Mletačka vlast bila je po Dandolu zakonita, dok je Ugarska postizavala povremenu vlast nad Zadrom prijevarom, nezakonitim obećanjima i zadarskim pobunama. Dandolo nabraja u XII st. dvije zadarske pobune. 1167. i 1183.

U znanosti nije sporno da je Kolomanova vlast nad Dalmacijom počela 1105. a ne tek 1111. god., te da je do prestanka mletačke vlasti došlo prije 1183, po vladajućem mišljenju 1180.

Benevenia je dokazivao da je Ugarska vladala Zadrom i u razdoblju od 1134. do 1146. a Brunelli je tvrdio da je ugarska vlast nad Zadrom već zamčena 1129. Međutim, i Benevenia i Brunelli smatrali su ipak nesumnjivim da je mletačka vlast nad Zadrom postojala u najvećem dijelu XII st., a da se ugarska vlast može smatrati samo kao povremene epizode. To je mišljenje i drugih povjesnika, dakako s raznim odstupanjima koja za nas nisu od posebnog interesa.

Analiza Dandolovih vijesti i izvora na kojima se one temelje dovela nas je do pomalo neočekivana rezultata: Zadar je od 1116. do 1156. bio samo-

²¹³ Šišić, *Poviest*, 104.

²¹⁴ Smičiklas, *CD II*, 166.

²¹⁵ Smičiklas, *CD II*, 171.

stalna, nezavisna i važna gradska općina koja je tek formalno i povremeno priznavala neku sjenku vrhovništva Mletaka i Ugarske radi izbjegavanja međunarodnih neprilika i nepotrebnog zaoštavanja odnosa s tim jakim susjedima. Od 1156. do 1159. Zadar je priznavao ugarsku vlast koju je smatrao najboljom obranom od mletačkih pretenzija. Od 1159. do 1180. priznavao je faktično vrhovništvo Venecije i imao čak Mlečanina za kneza, ali je i u to vrijeme ostao prilično samostalan, te čak nije u tom razdoblju priznavao mletačkom duždu pravo na Dalmaciju i Hrvatsku, a po svemu se čini da je položaj kneza Dominika Maurocena bio u gradu razmjerno slab. Dakle, jača izražena vlast nad Zadrom postojala je samo za ugarskih kraljeva Kolomana i Bele III, s tim da je Koloman držao ugarsku posadu u zadarskoj tvrđavi, uzeo od Zadrana taoce, a u Zadru postavio za kneza osobu svog povjerenja, dok je vlast Bele III nad Zadrom bila ipak nesumnjivo slabije izražena svodeći se na prougarskog kneza, ali je svakako bila faktično i pravno jača od mletačke vlasti nad Zadrom 1159. do 1180, što se vidi po intitulaciji ugarskih vladara u zadarskim listinama do konca XII st. u kojoj nalazimo među ostalim i Dalmaciju i Hrvatsku.²¹⁶

Rezultat do kojeg smo došli vrlo je važan. Prema našim analizama proizlazi da je Zadar u XII st. mogao potpuno razviti svoje komunalno uređenje i da je on prema tome bio na razini najnaprednijih talijanskih komuna, i to upravo u doba koje je bilo odlučujuće za njihovo formiranje. Drugim riječima, proučavanje zadarskog komunalnog uređenja u XII st. ima ne samo izvanrednu važnost za razumijevanje razvoja komunalnog uređenja na našem obalnom području, već ono ima i šire značenje i važnost. To, dakako, nije više predmet ovog rada.

VIII. EKSKURS O KARTULARU SAMOSTANA SV. MARIJE

Neizravni dokaz da Zadar do 1159. nije bio pod vlašću ni Ugarske ni Mletaka pruža nam i sadržaj kartulara sv. Marije. Kao što je poznato, osnovni tekst kartulara napisan je prije 1167.²¹⁷ U tom tekstu nalaze se upisane razne isprave iz doba hrvatske narodne dinastije od 1066. do 1090, ukupno 10 isprava, nadalje isprave iz doba gradske samostalnosti od 1091. do 1102, ukupno šest isprava, i isprave iz doba kralja Kolomana od 1105. do 1107, ukupno tri isprave. Od 1107. do 1167. nije upisana nijedna isprava. To ne može biti slučajno.

Zašto je uopće sastavljen kartular samostana sv. Marije? Brunelli²¹⁸ je već odavno primijetio da su kartulari samostana sv. Marije i sv. Krševana

²¹⁶ Ukratko, za vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII st. vrijede u punom smislu riječi kojima je Lenel u drugoj vezi komentirao posljedice tendencioznog Dandolova rada: Dandolo je spoznaju činjeničnog stanja na dugo vrijeme otežao i otegao. (W. Lenel, *Venezianisch-Istrische Studien*, Strassburg 1911, 109).

²¹⁷ V. Novak, *Zadarski kartular*, 103.

²¹⁸ Brunelli, *Storia*, 284—285.

nastali u XII st. radi dokazivanja zakonitog načina stjecanja samostanskih posjeda prema Mlečanima i Ugrima. To je kasnije prihvatio i J. Nagy,²¹⁹ a nakon izvjesnog kolebanja i G. Praga.²²⁰ V. Novak je smatrao da su u XI st. originalne isprave već bile vlagom prilično uništene pa »se osjetila potreba da se najvažniji dokumenti [...] skupe i prepisu u jednu knjigu«,²²¹ dok je po N. Klaić razlog sastavljanju kartulara bio želja »da se proslavi prošlost samostana i napose obitelji Madijevaca koja ga je osnovala«. ²²² Čini se da je kartular sastavljen u povodu bitne promjene koja se u zadarskim političkim odnosima dogodila 1159. Naime, kao što smo vidjeli, papa je 1155. međunarodnopravno priznao da Zadar potpada pod Mletke, a Mleci su to pravo realizirali osvajanjem Zadra 1159. Nova vlast bila je voljna priznati stare privilegije zadarskih ustanova, a osobito njihov imovinskopravni položaj. U takvoj situaciji samostan sv. Marije dao se očito odmah poslije dolaska nove vlasti na izradu kartulara kojim bi se na što uvjerljiviji način dokazala imovinska prava samostana, a kod toga se djelomično služio zabilješkama i eventualno sačuvanim ispravama koje su se u to doba sigurno nalazile u samostanskom arhivu, da ga tako nazovemo, a za privilegije koji su bili poznati i priznati od gradskih vlasti pristupilo se sastavljanju naknadnih sastavaka na način kako se najbolje znalo. Pri tome se samostanski »pravni stručnjaci« i sastavljači isprava nisu previše trudili. Kartular ionako nije bio potpun dokaz jer je potjecao od zainteresirane strane, ali se mogao ojačati supletornom zakletvom glavara samostana s eventualnim porotnicima-redovnicima i time uvjeriti eventualnog protivnika, sud i uopće novu vlast. Bez sumnje se u samostanu održala tradicija o tome da su već hrvatski kraljevi dali samostanu oslobođenje od poreza, pa su se u skladu s tom tradicijom izradile isprave od 1066. i 1087; iz doba autonomije za tu svrhu su sastavljene isprave biskupa Andrije i priora Draga iz 1092, a istoj svrsi trebala je poslužiti i navodna Kolomanova isprava iz 1102. Čudno je da sastavljači nisu povezali Kolomanov privilegij s privilegijima Krešimira i Zvonimira na isti način na koji su Zvonimirovu potvrdu samostanske slobode povezali s Krešimirovim privilegijem. Budući da se radi o upisima na temelju materijala pripremljenog između 1159. i 1167, vrlo je teško reći da li se ti upisi temelje na nekom predlošku ili usmenoj tradiciji ili su naprosto u cijelosti izmišljeni.

Postoje ozbiljni razlozi za pretpostavku da su Krešimirova i Zvonimirova isprava sastavljene bez predloška zato da se oslobođenju od poreza koji je samostan očito uživao dade temelj od strane nadležne vlasti. Naime, postojala je realna opasnost da Mlečani ne priznaju oslobođenje od poreza što su ga samostanu dodijelile lokalne zadarske vlasti, ako ćemo povjerovati tradiranom tekstu biskupske i priorove isprave iz 1092, i to zato što je tadašnja

²¹⁹ J. Nagy, Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana, Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva, Posebna djela JAZU XVII, Zagreb 1925.

²²⁰ G. Praga, Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia a IV. vol. VII, Roma 1929, 324.

²²¹ V. Novak, Zadarski kartular, 129.

²²² N. Klaić-Ivo Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 11—12.

politička teorija priznavala hijerarhiju vlasti²²³ s vrhom u carstvu (Bizantu ili franačkom) odnosno papinstvu koji su izvršavanje svojih ovlaštenja prenosili na kraljeve odnosno njima izjednačenu vlast, a ovi su opet sa svoje strane priznavali razna prava i ovlaštenja nižim teritorijalnim organizacijama, ponajprije gradovima. Dakle, ako je lokalna zadarska vlast oslobodila samostan sv. Marije poreza, to još nije moralo obvezivati Mletke, koji su priznavali samo oslobođenja dodijeljena od sebi ravne vlasti, tj. od hrvatskog ili hrvatsko-ugarskog kralja. Zato je samostan morao makar i izmisliti takve kraljevske privilegije koje će Mleci priznati.

Ali to baš ne mora biti tako. Možda su privilegiji hrvatskih i ugarskih kraljeva doista postojali. Na drugom smo mjestu²²⁴ pokušali dokazati da je reformirano papinstvo početkom šezdesetih godina priznalo Krešimira za kralja Dalmacije i Hrvatske te da se Krešimir nije samozvano kitio tim naslovom, već da mu je on bio priznat od pape koji je po tadašnjoj međunarodnoj političkoj i pravnoj stvarnosti bio ovlašten priznavati kraljevski dignitet. Krešimir nije bio u posjedu Dalmacije u trenutku kad mu je priznat naslov kralja Dalmacije i Hrvatske, ali je taj naslov imao nesumnjivo jasnu političku pozadinu, te otvoreni i međunarodno priznati program stjecanja vlasti nad dalmatinskim gradovima. Podjeljivanje »kraljevske slobode« samostanu je izvanredno pogodan način da se Krešimir približi vladajućim zadarskim krugovima i da takvim aktom dade na znanje da nije odustao od svog programa. Dakle, po našem mišljenju nije nimalo nemoguće da je Krešimir doista »mitio« Zadrane takvim privilegijem premda nije bio u posjedu grada. Isto se tako može dobro razumjeti Kolomanov privilegij samostanu 1102. Koloman je 1102. priznat kao hrvatski vladar i kao takav smatrao se i kraljem Dalmacije, što je tim razumljivije što je prema koncepciji koju smo u upravo navedenom našem radu pokušali dokazati, papinstvo koje je šezdesetih godina XI st. stvorilo pojam regnum Dalmatiae et Chroathiae na početku XII st. u vrlo prisnim i prijateljskim odnosima s Kolomanom.

Dakle, po našem mišljenju moguće je da su Krešimirov, Zvonimirov i Kolomanov privilegij samostanu sv. Marije materijalna krivotvorina, ali nije nemoguće da su se sastavljači tih »isprava« poslužili zabilješkama koje su postojale u samostanu. Neki elementi govore u prilog tvrdnji da su kraljevski privilegiji samostanu imali neku pismenu podlogu. Tako, npr., Kolomanova isprava iz 1102. kaže: *postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia* što bi zajedno s godinom posve lijepo moglo stajati u samostanskoj bilješci o Kolomanovu privilegiju. A samostanska bilješka 1066. o Krešimirovoj podjeli kraljeve slobode mogla je doista da započne riječima: *Anno incar-*

²²³ O hijerarhiji država u srednjem vijeku usp. osobito G. Ostrogorski, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *Seminarium Kondakovianum* 8, 1936, 41 i d. (Vizantijski sistem hijerarhije država, O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca, Beograd 1970, 238 i d.); isti, *The Byzantine Emperor and the Hierarchal World Order*, *The Slavonic and European Review* XXXV, 84, 1956, 1 i D. (Vizantijski car i svetski hijerarhijski poredak, O verovanjima, 263 i d.).

²²⁴ L. Margetić, *Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (u tisku).

nationis domini nostri Iesu Christi, millesimo sexagesimo VI° Dukyzi Constantinopolitano imperante, jer su u to doba Zadar i samostan sv. Marije doista bili u vlasti Bizanta. U bilješki je doista moglo stajati regia libertas, jer je sadržaj toga pojma bio svima dobro poznat, a bilješka, ma koliko bila nespretno sastavljena, ipak ne kaže da se kraljevska sloboda sastoji u četverostrukoj naknadi nasilno otegot, nego samo prijeti takvom sankcijom onome koji bi pokušao učiniti nešto protiv kraljevske slobode.²²⁵ Iz tih razloga skloniji smo drugoj tezi.

U svakom slučaju, bez obzira na to da li se radi o materijalnoj ili diplomatskoj krivotvorini, teško ćemo se oteti dojmu da su Krešimirova, Zvonimirova i Kolomanova oslobođenja od poreza upravo ono glavno i osnovno zašto je uopće došlo do sastavljanja kartulara sv. Marije.

Zabilješke o posjedu zemlje u Točinju pretvorene su na isti nemarni način u Krešimirovu odnosno Zvonimirovu ispravu s datacijom od 1060. (!) odnosno 1078. god., a isto vrijedi i za isprave od 1072. i 1073. o darovanjima Petra Semivita, kralja Krešimira i bana Zvonimira te isprave iz 1105. i 1107. o kupnji zemalja Caprali i u Obrovcu. Sve su te isprave nesumnjivo diplomatske krivotvorine, ali im kao podloga služe sačuvane zabilješke pa su prema tome vrlo dragocjene jer su podaci u tobožnjem protokolu naprosto prepisani iz nadnevnika zabilješke. To je, uostalom, razlog zašto »isprava« Petra Semivita iz 1072. nema datacije jer je nije imala ni zabilješka. Isprava iz 1107. doista nije drugo nego obična zabilješka, noticija, koju je pribilježila abatisa Večenega i koju je sredinom XII st. prepisao Iohannes Iadertinus notarius, tj. isti onaj koji je pisao vjerodostojnu ispravu iz 1167. Razne zabilješke o nabavci nekretnina abatisa Čike i Večenega kao i zabilješke o osnivanju samostana ušle su u kartular vjerojatno nepromijenjene. Napokon, sastavljač je imao pred sobom i nekoliko isprava koje je mogao bez preinaka preuzeti u kartular: isprave nadbiskupa Lovra od 1089—90, 1092. (zajedno s »prvostepenom« presudom zadarskog suda od 1092) i 1095, ukoliko nije ipak izvršio neka umećanja i ispravke kojima je dakako teško ući u trag jer su te isprave napisane na mnogim mjestima takvom latinštinom i takvim stilom da je koji put teško, ako ne i nemoguće, odgonetnuti što kažu. Sigurno je da razlog sastavljanja kartulara sv. Marije nisu niti zabilješke o osnivanju samostana, koje imaju samo povijesni značaj sredinom XII st., niti zabilješke o nabavci nekretnina jer je od vremena nabavljanja tih nekretnina već odavno prošlo vrijeme dosjelosti, pa su te nekretnine već na originarni način prešle u vlasništvo samostana, a ponajmanje su razlog isprave iz 1089—90. i 1092. o sporovima pred zadarskim sudom jer i one imaju sredinom XII st. samo historijsku vrijednost.

Potvrđuje se, dakle, naš zaključak da je kartular sastavljen radi dokazivanja oslobođenja od poreza koje je samostan dobio od hrvatskih i ugarskih kraljeva. Kako samostan nema nikakvih privilegija ni od ugarskih ni od mletačkih vlasti za vrijeme poslije 1107. do sastavljanja kartulara, proizlazi s vrlo velikim stupnjem vjerojatnosti da kroz to vrijeme ugarske i mletačke vlasti nije u Zadru ni bilo, jer je upravo nevjerojatno pretpostaviti da

²²⁵ Drukčije N. Klaić, Problem vrhovne vlasti, 156.

samostan ne bi u to doba od preko pedeset godina dobio makar kakvu potvrdu starijih privilegija ili makar kakvu novu povlasticu. Dakle, analiza sadržaja kartulara samostana sv. Marije potvrđuje naš zaključak o samostalnosti Zadra od 1117. do 1159, do kojeg smo došli i analizom vijesti mletačkih kroničara i analizom sačuvanih isprava koje su datirane u analizirano doba, a odnose se izravno ili neizravno na Zadar.

Riassunto

LE NOTIZIE DI ANDREA DANDOLO SULLA DALMAZIA NEL SECOLO XII E LE LORO FONTI

L'autore analizza le notizie della *Chronica extensa* di Andrea Dandolo concernenti la Dalmazia nel secolo XII a prende soprattutto in esame:

1. Le notizie sulle conquiste di Colomano

Con l'analisi delle fonti dandoliane, specialmente delle notizie di Malaterra sull'arrivo a Biograd nel 1097 della sposa di Colomano, la principessa normanna Busila, l'autore cerca di provare la fondatezza dell'opinione di Lucio, seguita da Rački, secondo la quale Colomano riuscì a vincere il re croato Pietro qualche anno dopo il 1097. L'autore è convinto che l'insurrezione croata contro gli Ungari avvenne nel 1099 e che fù domata nel 1100. Collegata a questi eventi è, secondo l'autore, anche la lettera di Colomano al doge Vitale Michieli, scritta sempre a parere dell'autore, intorno al 1102. Il testo della lettera tramandatoci è composto da vari elementi, soltanto uno dei quali contiene la lettera autentica, mentre gli altri non sono che aggiunte di un successivo redattore. Secondo l'autore, il testo della lettera non ci autorizza a sostenere la tesi del presunto trattato tra l'Ungheria e Venezia.

L'autore analizza anche il contenuto dell'effettivo potere di Colomano, partendo dall'analisi del c.s. privilegio di Traù che l'opinione prevalente mette nel 1108. L'analisi si conclude con il risultato che il documento nella sua forma attuale non è autentico, ma che si basa sull'autentica notizia (probabilmente accorciata e modificata) della promessa fatta da Colomano a Zara nel 1105.

2. Le notizie delle spedizioni in Dalmazia dei dogi Ordelafo Faledro e Domenico Michieli

L'analisi delle fonti dandoliane conduce l'autore ad affermare che Zara non fù conquistata da Venezia né nel 1117 né nel 1125. In questo periodo Zara era un comune forte, indipendente ed a capo di una coalizione tra le città dalmate. Questo si può dedurre soprattutto dalle notizie dell'evangelistario della chiesa di S. Simeone a Zara, concernenti i giuramenti del conte Cledino (Jadertini et *omnes socii eorum*) e del rappresentante di Zara Vitacia, come anche dal giuramento degli abitanti di Arbe del quale troviamo notizia in un documento scritto nel 1118. Anche da altre fonti della prima metà del secolo XII si può concludere che Zara era stata indipendente sia da Venezia che dall'Ungheria. Solo temporaneamente e provvisoriamente, per es. al momento del passaggio della marina veneziana o dell'avvicinarsi dell'esercito ungherese, Zara si vedeva costretta a riconoscere la sovranità, o meglio l'ombra di sovranità dell'una o dell'altra potenza.

3. La notizia su Domenico Mauroceno, conte zaratino

La notizia dandoliana secondo la quale Domenico Mauroceno venne fatto conte di Zara nel 1152 è una sua invenzione tendente a facilitare l'interpretazione ten-

denziosa dello stesso Dandolo degli eventi del 1154 (l'elevazione del vescovato zaratino a rango di arcivescovato) e del 1155 (la sottomissione dell'arcivescovo di Zara al patriarca gradense): secondo Dandolo non si tratta che di eventi riguardanti i fatti »interni« di Venezia e della sua legale supremazia in Dalmazia.

Nondimeno i fatti confutano tutte le asserzioni tendenziose di Dandolo anche per il periodo 1159—1180: benché a Zara si trovi il conte veneziano e benché Zara riconosca la sovranità veneziana, la città è ancora praticamente indipendente. E' oltremodo significativo che in tutti i documenti zaratini fino al 1180 il doge non è mai stato chiamato *dux Venetiae, Croatiae et Dalmatiae*, ma sempre soltanto *dux Venetiae*. E poi, nella vertenza del 1178, svoltasi davanti alla corte zaratina, il conte Domenico Mauroceno perde la causa e, infine, nel 1180 Zara si libera del suo conte senza nessuna difficoltà.

Dunque, dal 1116 fino al 1156 Zara era un comune libero ed indipendente, dal 1156 al 1159 riconosceva la sovranità ungherese e dal 1159 al 1180 quella veneziana, ma anche in questo periodo era praticamente indipendente. Questi risultati sono estremamente importanti. Essi mostrano che Zara poteva sviluppare il suo sistema comunale durante il secolo XII e che era al livello dei comuni italiani più sviluppati. Se è così, lo studio dell'evoluzione della costituzione zaratina e del suo diritto nel secolo XII è di enorme importanza non soltanto nel quadro degli studi locali dalmati, ma anche per l'evoluzione della società e del diritto europeo.

Prevela:
Anneliese Margetić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — prosinac 1982.